

BİREYSEL BAŞVURU YOLU: MİSYONU, VİZYONU VE UYGULANMASI

Remedy of Individual Application: Mission, Vision and Implementation

Doç. Dr. Recai AKYEL*

Öz: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Türk iç hukukunda yer alan bireysel başvuru kurumunun sağlıklı anlaşılabilmesi açısından; öncelikle bireysel başvuru kurumunun tanımı, misyonu, vizyonu, kapsamı ve gelişimi anlatılmış; bunun yanı sıra, Türk hukuk sisteminde bireysel başvuru yolunun yer alışı, gelişimi ve günümüzdeki görünüşü sistematik bir boyutta ele alınmıştır. Bu genel bilgiler ışığında Türkiye'de uygulanmakta olan bireysel başvuru sistemi ile ilgili isabetli değerlendirmelerin yapılacağı ifade edilmiştir.

Bireysel başvuru yolunun, bireyin haklarını koruyan uluslararası mekanizmalar bağlamında konumunun belirlenmesinin önemli olduğu kabul edilmiştir. Günümüzde bireysel başvuru yolunun, Avrupa ülkelerinin bir kısmında, karşı karşıya kalınan ırkçılık, yabancı düşmanlığı, islamofobi gibi ayrımcılık düşüncelerinden kaynaklanan hak ihlallerine karşı bireylerin hak arama mücadelesinde etkin ve pozitif rolünün olabileceği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Bireysel Başvuru, Anayasa, Temel Hak ve Hürriyetler.

Abstract: For a better understanding of the individual application mechanism enshrined in the European Convention on Human Rights and Turkish domestic law, first of all, the definition of the individual application mechanism was made, as well as its mission, vision, scope and development were explained. In addition, introduction, development and current situation of the remedy of individual application in the Turkish legal system were discussed systematically. In the light of this general information, it was stated that accurate evaluations would be made regarding the implementation of the individual application system in Türkiye.

It was acknowledged that it was important to determine the position of the remedy of individual application in the context of international mechanisms protecting the rights of individuals. It was emphasized that the remedy of individual application might today have an effective and positive role in the fight against discriminatory practices such as racism, xenophobia and Islamophobia, which were occasionally encountered in most of the European countries.

Keywords: Council of Europe, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, Individual Application, Constitution, Fundamental Rights and Freedoms.

* Anayasa Mahkemesi Üyesi, recai.akyel@anayasa.gov.tr, ORCID: 0000-0003-2872-6017
Makale Geliş Tarihi: 04.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 18.05.2022

GİRİŞ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Türk iç hukukunda yer alan bireysel başvuru kurumunun sağlıklı anlaşılabilmesi açısından; genel anlamda tanımı, misyonu, vizyonu, kapsamı ve gelişiminin takip edilmesi gerekmektedir. Bireysel başvuru yolunun bu genel çerçevesi içinde, Türk hukuk sisteminde bireysel başvuru yolunun yer alışı, gelişimi ve günümüzdeki görünüşü sistematik bir boyutta ele alınmalıdır. Bu genel bilgiler ışığında Türkiye'de bireysel başvuru sisteminin uygulanması ile ilgili isabetli değerlendirmelerde bulunulması mümkün olacaktır.

Öncelikli olarak, genel anlamıyla bireysel başvuru kurumunun; tanımı, misyonu, vizyonu, kapsamı ve genel yapısından bahsedilmiş, bu çerçevede gelişimi özetlenmiştir. Günümüzdeki bireysel başvurunun görünümünü ve geldiği noktayı daha iyi anlayabilmek için, bireysel başvurunun hangi koşullarda ve nasıl ortaya çıktığı bilinmelidir.

Bireysel başvuru yolunun; kurucusu ve asıl sahibi olan Avrupa Konseyi, düzenleyici metin olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, denetleyici ve yargısal örgüt olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi kurumlar hakkında bilgilendirmelerde bulunulmuştur.

Bireysel başvuru kurumunun, bireyin haklarını koruyan uluslararası mekanizmalar bakımından konumu incelenmiş; bireysel başvuru kurumunun, uluslararası hukukun bölgesel bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, bireysel başvuru yolunun, Avrupa ülkelerinin çoğunda yaşanan yabancı düşmanlığı ve İslamofobi gibi ayrımcı uygulamalar ile mücadelede etkin ve pozitif rolünün olabileceği vurgulanmıştır.

Müteakiben ise, Türk hukuk sisteminde bireysel başvuru kurumunun yer alışı, gelişimi ve günümüzdeki görünüşü incelenmiştir. Türkiye'de bireysel başvuru sisteminin uygulanması ile ilgili bir kısım değerlendirmelerde bulunulduktan sonra, bazı önerilere yer verilmiştir.

I. BİREYSEL BAŞVURU YOLUNUN TANIMI, MİSYONU, VİZYONU VE GELİŞİMİ

Yazının bu kısmında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Ek Protokollerde biçimlenen bireysel başvuru yolunun tanımına, misyonuna, vizyonuna, gelişimine ve ilgili kurumlarına yer verilmiş bulunmaktadır. Yazının bu kısmında verilen genel bilgilendirmeler, Türk hukukunda yer alan bireysel başvuru yolunun iyi anlaşılmasını da sağlayacaktır.

A. TANIMI, MİSYONU VE VİZYONU

Bireysel başvuru yolu; Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamaları ve buna dayalı olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini kurmaları ve Mahkemenin kararlarının bağlayıcılığını kabul etmeleri sonucu ortaya çıkan bir kurumdur. **Bireysel başvuru,** Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokollerinde tanınan haklarının ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu öne süren her gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya kişi gruplarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurabilme hakkını ifade eder. Ayrıca taraf ülkeler, bu hakkın etkin bir şekilde kullanılmasına hiçbir surette engel olmamayı taahhüt ederler.¹

Bireysel başvuru yolunun misyonunu; ilk oluşum tarihi itibarıyla, Avrupa Konseyinin kuruluş amaçlarının gerçekleşmesine katkı sağlamak olduğu şeklinde genel bir ifade olabilir. Bu çerçevede, günümüz itibarıyla; insan hakları, hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasi ilkelerini korumak ve güçlendirmek; azınlıklar, ırkçılık, hoşgörüsüzlük ve yabancı düşmanlığı, sosyal dışlanma, uyuşturucu madde ve çevre konularındaki sorunlara çözüm aramak; Avrupa kültürel benliğinin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmak olarak ifade etmek mümkündür.

Ülkeler, bir yandan demokratik bir siyasal rejime, diğer yandan da insan hakları konusunda ortak bir anlayışa ve bu temel özgürlüklere bağlılıklarını ifade ederek, Evrensel Bildiri 'de yer alan bazı hakların ortak güvenceye bağlanmasını sağlama yolunda, bu Sözleşme içeriğindeki hususlarda anlaşmışlardır.

Sözleşme, Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşında yüz yüze kaldığı ciddi insan hakları ihlallerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sözleşme'nin, yaşanan büyük çaplı insan hakları ihlallerine Batı Avrupa Devletlerinin dikkatini çekmesi ve bu ihlallerin ortadan kaldırılması için adım atılması yönünde bir uyarı hizmeti göreceği düşünülmüştür.

Bireysel başvurunun vizyonunu; Avrupa Konseyi üyesi ülkeleri arasında güven ve iş birliği ortamı içinde ortak siyasal bir kültürü oluşturmak ve sürdürmek, olarak ifade edebiliriz. İkinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında büyük maddi ve manevi kayıpla çıkan Avrupa'da, ülkeler arasında uzlaşmayı sağlamak ve kıtada süregelen gerginlik ve çatışmanın yerine, ortak kurumlar, standartlar ve sözleşmelere dayalı güven ve iş birliği ortamı tesis etmek ve sürdürmek olarak özetlenebilir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, taraflar açısından hukuki olarak bağlayıcı bir sözleşme formunu alan ve aynı zamanda ulusal düzeyde

¹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.34.

hakların uygulanmasını denetleyen etkili bir koruma mekanizması oluşturarak uluslararası düzeyde insan haklarının uzun vadede ve ileriye dönük bir şekilde korunmasını amaçlamaktadır. Bireysel başvuru yolu ile Avrupa Konseyi kuruluş amaçlarının gerçekleşmesine katkı sağlamak istenmiştir.

B. GELİŞİMİ

Bireysel başvuru yolu, Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamaları ve buna dayalı olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini kurmaları ve Mahkemenin kararlarının bağlayıcılığını kabul etmeleri sonucu ortaya çıkan bir kurumdur. Bu yüzden bireysel başvuru hakkının gelişim sürecini incelemek için Avrupa Konseyinden başlamak uygun olacaktır.

Avrupa Konseyi, İkinci Dünya Savaşı'ndan büyük maddi ve manevi kayıpla çıkan Avrupa'da, ülkeler arasında uzlaşmayı sağlamak ve kıtada süregelen gerginlik ve çatışmanın yerine, ortak kurumlar, standartlar ve sözleşmelere dayalı güven ve işbirliği ortamı tesis etmek amacıyla kurulmuştur. Avrupa Konseyi'ni kuran Londra Antlaşması 5 Mayıs 1949'da 10 Avrupa ülkesi tarafından imzalanmıştır.²

Avrupa Konseyi, savunma dışında, hayatın hemen her alanını kapsayan konularda siyasi iş birliğinin yanı sıra, norm oluşturma, bunları kodifiye etme ve denetleme olmak üzere, her aşamada, üye ülkeler arasında çeşitli düzlemlerde iş birliği öngören kapsamlı bir yapılanmaya sahiptir. Konsey, hükümetler arası kanat, parlamenter kanat ve bilahare oluşturulan yerel yönetim kanadı dışında, 200'ü aşkın sözleşme ile bir sözleşmeler sistemini de içerir. Keza, bütün taraf ülkelerin bireysel başvuru hakkını kabul ettiği yargı organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) başta olmak üzere, birçok denetim mekanizması bulunmaktadır.

Avrupa Konseyinin amaçları; insan hakları, hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasi ilkelerini korumak ve güçlendirmek; azınlıklar, ırkçılık, hoşgörüsüzlük ve yabancı düşmanlığı, sosyal dışlanma, uyuşturucu madde ve çevre konularındaki sorunlara çözüm aramak; Avrupa kültürel benliğinin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmak olarak özetlenebilir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS-Sözleşme) olarak bilinen **İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Sözleşme**, Avrupa Konseyi üyesi ülkeler tarafından 04 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzalanmıştır. Bu sözleşmenin ortaya çıkmasının bir

² (http://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa)

nedeni de, Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin sorumluluklarını açıkça ve detaylı bir şekilde belirlemektir. Sözleşme, Avrupa'da insan hakları ve temel özgürlükler alanında yaşanmış ve yaşanmakta olan olumsuzluklara karşı bir tepki ve tedbir olarak ortaya çıkmıştır. Sözleşme, hem İkinci Dünya Savaşı sürecinde Avrupa'da yaşanan önemli insan hakları ihlallerine karşı bir tepkiydi, hem de İkinci Dünya Savaşından sonra demir perde arkasından Sovyetler Birliğinin Avrupa içlerine saldırdığı komünizme karşı bir duvar, savunma oluşturmaktı.³ Bu sözleşme ile birlikte, Avrupa Konseyi üyesi ülkeler Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin açıkladığı hakların etkin olarak tanınmalarını ve uygulanmalarını sağlamayı hedef almışlardır. Avrupa Konseyi, bir yandan demokratik bir siyasal rejime, diğer yandan da insan hakları konusunda ortak bir anlayışa ve bu temel özgürlüklere bağlılıklarını ifade ederek, Evrensel Bildiri'de yer alan bazı hakların ortak güvenceye bağlanmasını sağlama yolunda, bu Sözleşme içeriğindeki hususlarda anlaşmışlardır.⁴

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşında yüz yüze kaldığı ciddi insan hakları ihlallerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sözleşme'nin, insan hakları ihlallerine karşı Batı Avrupa devletlerinde bir duyarlılık oluşturma ve bu ihlallerin ortadan kaldırılması için adım atılması yönünde etkisi olduğu kabul edilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin bir ulusal hukuk sisteminde bireysel başvuruları inceleme yetkisi ile donatılmış bir anayasa mahkemesinin oynadığı role benzer bir rol üstlenmesi ile Sözleşme giderek daha fazla oranda bir Avrupa haklar bildirgesi olma yolunda evrim geçirmektedir. Sözleşme, gelinen nokta itibarıyla, bölgesel ve evrensel olarak uygulanan uluslararası insan hakları sözleşmeleri ağının bir parçası olmuştur.⁵

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin temel niteliği, insan hakları anlamında yargısal bir makam ve bir yaptırım gücü içermesidir. Sözleşme, taraflar açısından hukuki olarak bağlayıcı bir sözleşme formunu alan ve aynı zamanda ulusal düzeyde hakların uygulanmasını denetleyen bir sistem yaratarak uluslararası düzeyde insan haklarının korunmasını amaçlayan ilk uluslararası belgedir.

³ O'Boyle Harris and Warbrick, "Law of the European Convention on Human Rights", OXFORD Press, UK.2018, s.3.

⁴ AYM, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, ortak proje kapsamında basılmış kitap, 2019, s.5.

⁵ O'Boyle Harris and Warbrick, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku", Avrupa Konseyi, Ankara, 2013, s.1-3.

Sözleşme ile Ek Protokollerin imza ve onaylanmalarına ilişkin son durum ile yapılan beyanlar ve konulan çekincelerin tam listesine ulaşmak ve istenildiğinde bilgi sahibi olmak mümkündür.⁶

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Konseyine bağlı olarak 1959 yılında kurulmuş uluslararası bir Mahkemedir. AİHM, Avrupa Konseyinin 21 Ocak 1959 tarihinde, Roma'da yapılan toplantısında alınan bir karar ile kurulmuş olup, Strazburg'da teşkilatlanmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde düzenlenen hakların ihlal edildiğini iddia eden bireysel veya devlet başvuruları hakkında hüküm verir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 11. Ek Protokolle birlikte, 1998 yılından bu yana tam zamanlı çalışan bir Mahkeme statüsüne kavuşmuştur. Bireyler, doğrudan Mahkemeye başvurabilmektedirler.

Mahkeme, Sözleşme'yi onaylamış olan Avrupa Konseyine üye devlet sayısına eşit sayıda hâkimden oluşur. Bugün itibarıyla bu sayı 47'dir. Hâkimler, hiçbir devleti temsil etmeyip, Mahkemede kendi adlarına görev yaparlar. Başvuruların incelenmesinde Mahkemeye, özellikle üye devletlerin her birinden gelen hukukçulardan oluşan Yazı İşleri Müdürlüğü yardım eder. Hukukçular, geldikleri devletten tamamen bağımsız olup ne devletleri ne de başvurucuları temsil ederler. Günümüzde Sözleşme'yi onaylayan tüm Devletler, Mahkemenin bireysel başvuruları inceleme yetkisini otomatik olarak kabul etmekle yükümlüdürler.

Mahkeme tarafından verilen kararlar, ilgili ülkeler açısından bağlayıcıdır ve bu kararlar, hükümetlerin mevzuatlarını ve idari uygulamalarını pek çok alanda değiştirmelerine neden olmuştur. Mahkemenin kararları, Sözleşme'yi, yeni sorunları karşılamak ve Avrupa'da hukukun üstünlüğü ve demokrasiyi güçlendirmek için yaşayan güçlü bir araç yapmaktadır. Strazburg'da bulunan Mahkeme, Sözleşme'yi onaylayan 47 Avrupa Konseyi üyesi devletlerin bireylerin Sözleşme'de düzenlenen haklarına yönelik ihlal iddialarını denetlemektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının taraf devletler tarafından yerine getirilip getirilmediğine ilişkin denetim Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından yürütülmektedir.⁷

⁶ (<http://conventions.coe.int>)

⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Sorular ve Cevaplar; AİHM Yazışları Müdürlüğü Yayını; (<http://www.echr.coe.int>)

II. ULUSLARARASI ALANDA İNSAN HAKLARININ KORUNMASI BAĞLAMINDA BİREYSEL BAŞVURU YOLU

A. İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

Bireyin haklarının; ulusal düzeyde korunması çabalarının yanı sıra, uluslararası düzeyde de korunması hususunda çabalar olduğu görülmektedir. Uluslararası hukuk temelinde, uluslararası anlaşmalar ile kurulmuş organizasyonlar tarafından bireyin hakları korunmaktadır.

Ülkemizde bireyin haklarının korunması çabaları kapsamında; Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının yanı sıra, Kamu Denetçiliği Kurumuna, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna, TBMM Dilekçe Komisyonu ve TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonuna başvuru yöntemleri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, bu çabaları destekleyen ve bireylere yol gösteren ve bilgilendiren değişik oluşumlar da mevcuttur.⁸

Bireysel hakların küresel düzeyde, uluslararası anlaşmalar çerçevesinde korunması çabalarının temelini, Birleşmiş Milletler Teşkilatı düzenlemeleri oluşturmaktadır. Bu temel üzerinde değişik bölgesel oluşumlar hayata geçirilmiş bulunmaktadır. Bireysel başvuru kurumunun kaynağı olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de Birleşmiş Milletler düzenlemeleri temeline oturtulmuş bulunmaktadır.

Bireyin ulusal hukuk öznesi olmasının yanında, uluslararası hukuk öznesi durumuna gelmeye başlaması, yirminci yüzyılda insan hakları alanında yaşanan en önemli gelişmedir. İkinci dünya savaşının doğurduğu acı sonucun, insanın insan olarak değerini, insanlar arasındaki eşitliği reddeden görüşün yeniden ortaya çıkmaması için, insan haklarına saygılı bir düzenin kurulması zorunlu görülmüştür. Bu yaklaşım, Birleşmiş Milletler Teşkilatının oluşumuna yol açmıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurulmasından bu yana, **İnsan Hakları** uluslararası hukukun ana kavramlarından biri olmuştur.⁹

İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkmıştır. Bundan önce, ulusal düzeyde kabul edilmiş bildiriler mevcuttur. İlk evrensel siyasal örgüt olan Milletler Cemiyeti Misakı, insan haklarının korunması konusunda kimi dolaylı hükümler içerse de açık kurallara yer vermemektedir. Bu kapsamdaki antlaşmalarda ortak olan bazı noktalar vardır; en başta, hepsinde yaşama hakkı ve dil, ırk veya din temeline dayanan hiçbir ayrıma

⁸ (<http://www.insanhaklarisavunuculari.org/basvurmekanizmalari/index.html>)

⁹ A. Şeref Gözübüyük/Feyyaz Gölcüklü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s.4-5.

uğramaksızın dinsel inanç ve uygulama özgürlüğü garanti altına alınmaktadır. Taraf devletlerin vatandaşları, yasa önünde ve medeni ve siyasal haklar açısından eşit olacaktırlar. Dinsel ve eğitim amaçları için örgütlenme özgürlüğü getirilmiştir. Bu hükümler Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına konulmuştur ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin rızası olmadan değiştirilemez. Buradaki amaç, devletlerin bu hükümleri tek taraflı olarak değiştirmesinin engellenmesi ve uygulamasının sağlanmasıdır.¹⁰

İnsan haklarını evrensel ve bölgesel düzeyde korumak amacıyla kurulan mevcut koruma sistemlerinin hepsinin ortak kaynağı 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi olup, çıkış noktaları insan haklarının evrenselliği idealini gerçekleştirmektir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne yalnızca Birleşmiş Milletler bünyesinde kabul edilen insan hakları sözleşmelerinin başlangıcında değil, aynı zamanda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve Afrika İnsan ve Hakların Hakları Şartı'nın başlangıç bölümlerinde de atıf yapılmıştır. İnsan haklarının korunmasının evrenselleştirilmesi sürecine yakından bakıldığında birçok uluslararası sözleşmenin bulunduğu, bu sözleşmelerin birbirinden farklı koruma sistemlerine sahip olduğu ve bu sözleşmelerde tanınan hakların farklı şekillerde formüle edildiği görülür.¹¹

1945 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Şartı, insan haklarının uluslararası düzeyde tanınması ve korunması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Gerek evrensel gerek bölgesel düzeyde insan haklarına ilişkin anlaşmalar ve koruma sistemleri Birleşmiş Milletler Şartı ile oluşan insan hakları rüzgarının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Şart'ın önsözünde insan haklarının önemine ve korunması gereğine değinildikten sonra birinci maddesinde, insan haklarını ve temel özgürlüklerini ilerletmenin ve özendirilmenin Birleşmiş Milletler Teşkilatının temel amaçlarından biri olduğu hükmüne yer verilerek insan haklarının uluslararası düzeyde korunması yönünde önemli bir adım atılmıştır.^{11 12}

Belirli bir insan hakları anlayışına dayanan uluslararası düzeni amaçlayan bir sistem olarak Birleşmiş Milletler'in kuruluşunun hemen

¹⁰ Ankara Üniversitesi, 2021, "İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması, Ulusal Düzeyde Korumadan Uluslararası Düzeyde Korumaya Geçiş", (<https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?>)

¹¹ Betül Çatal, "İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar", 2018, C. 1, S.1, Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi, s. 69-99.

¹² Ömer Anayurt, Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu, Seçkin, Ankara, 2004, s.30.

ardından hazırlanarak ilan edilen Evrensel Bildirge'de barış, insan hakları ve adalet arasındaki ilgi çok daha açık bir şekilde kurulmuştur. Hatta insan haklarına öncelik verilerek, “*İnsanlık ailesinin bütün üyelerinin doğal yapısındaki onuru ile eşit ve devredilmez haklarını tanımının dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğu*” bu hakları “*göz ardı etmenin ve hor görmenin, insanlığın vicdanında infial uyandıran barbarca eylemlere yol açtığı*” ve insanların en yüksek özleminin “*insanların korku ve yoksunluktan kurtulması, konuşma ve inanma özgürlüğüne sahip olacağı bir dünya*” olduğu dile getirilmiştir.¹³

Günümüzde bireysel haklar, uluslararası camianın ortak çıkarları olarak takip edilmektedir. Uluslararası hukukun ortak çıkarların korunmasına yönelik yeni yaklaşımında, uluslararası seviyede temin edilen insan haklarının rolü büyüktür. İnsan hakları alanındaki yeni gelişmeler sonucu, ortak değerlerin korunması adına uluslararası camianın kimi normları zorla icra etmesinden söz edilmektedir.¹⁴

Uluslararası hukuk, devlet ile kendi vatandaşları arasındaki ilişkiler alanına müdahalede bulunmakta ve bu ilişkilere uygulanmak üzere birtakım kurallar getirmektedir. Uluslararası hukuk, devletlere, kendi vatandaşlarına karşı ödev ve sorumluluklar yüklemekte ve buna uygun davranmadığı iddiasıyla ilgili olarak da kişilere uluslararası makamlar önünde denetim yolu imkânı sunmaktadır. Hiçbir devletin, insan hakları sorunlarının kendi iç egemenliğine girdiğini ileri süremeyeceği bir aşamaya gelinmiştir. Artık devletler, uluslararası alanda insan hakları normlarını kabul ettiklerini ve bunlara bağlı olduklarını ilan etmeye başlamışlardır. İnsan haklarının ihlal edildiği suçlaması artık uluslararası ilişkilerde yapılan en güçlü suçlamalar halini almıştır.¹⁵

B. KİŞİSEL BAŞVURU YOLLARI

İnsan haklarının korunması için hazırlanan evrensel belgelerin yanı sıra çok sayıda bölgesel insan hakları sistemi de geliştirilmiştir. Bu sistemler genellikle daha yüksek hak ve uygulama standartları sağlamaktadırlar. Bölgesel sistemlerin getirdiği avantaj, şikayetlerin daha etkin bir biçimde ele alınabilmesidir. Mahkemeler hem hukuken bağlayıcı karar hem de tazminat verebilmektedir. Bu sistemler, insan hakları hükümlerinin öncü davalar ile yorumlanıp netleştirilmesini

¹³ Çatal, 2018, s. 69-99.

¹⁴ Ayşe Füsün Arsava, “Uluslararası Hukuk Ve BM Teşkilatındaki Değişimler”, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155577>)

¹⁵ Anayurt, 2004, s.28.

sağladıkları gibi, ulusal hukuk sistemlerinin de uluslararası insan hakları yükümlülüklerine uygun hale getirilmesine yol açabilmektedirler.¹⁶

Birleşmiş Milletler Teşkilatı çerçevesindeki Sözleşmeler, bölgesel düzeyde kabul edilen insan hakları sözleşmeleri ve değişik organizasyonlar aracılığıyla getirilen kişisel başvuru yolu ile ilgili mevcut uygulamalardan bahsetmek faydalı olacaktır.

Birleşmiş Milletler bünyesinde insan haklarının korunması temelinde kişisel başvuru yolları olarak; Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde kişisel başvuru yolu, Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Hakkında Sözleşme'de kişisel başvuru yolu, İşkence ve Diğer Zalimane ve İnsanlık Dışı ve ya Küçültücü İşlem ve Cezalara Karşı Sözleşme'de kişisel başvuru yolu, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme'de kişisel başvuru yolu, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonuna başvuru, uygulamalarını saymak mümkündür.¹⁷

Bölgesel sözleşmeler ile kurulan bireysel başvuru yolları olarak; Orta Amerika Adalet Mahkemesine kişisel başvuru yolu, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinde bireysel başvuru yolu, Afrika insan ve halkların şartında kişisel başvuru yolu, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde kişisel başvuru yolu, uygulamaları söylenebilir.¹⁸ Ayrıca, bireyin haklarının korunması konusunda örgütlenmiş önemli uluslararası mekanizmaların makalenin konusu ile bağlantılı olmaları itibarıyla aşağıda yer alması gerekli görülmüştür.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından insan hakları korumasının uluslararası boyutta güçlenmesi amacıyla kabul edilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletlerin adli bir organı olarak, Lahey'de bir mahkeme niteliğinde çalışmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, yada Bildirgesi, insan hakları ve temel özgürlükler açısından geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu belge, yalnız kişisel ve siyasal hakları içermekle kalmamış, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara da bünyesinde yer vermiştir.¹⁹

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olarak bilinen İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Sözleşme, Avrupa Konseyi üyesi ülkeler tarafından 04 Kasım 1950 tarihinde Roma'da

¹⁶ Wolfgang Benedek, İnsan Haklarını Anlamak, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2014, s. 51.

¹⁷ Anayurt, 2004, s.27-44.

¹⁸ Anayurt, 2004, s.45-52.

¹⁹ Gözübüyük/Gölcüklü, 2016, s.6.

imzalanmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Konseyi çerçevesinde faaliyet yürütmekte olup, Strazburg'da bir mahkeme niteliğinde çalışmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, insan haklarının korunması sorununu ulusal düzeyden uluslararası düzeye taşımış; yani birey uluslararası hukukun süjesi (hak sahibi) haline gelmiştir.²⁰

Temel Haklar Şartı, Avrupa Birliği çerçevesinde, 2000 yılında kabul edilmiş, insan hakları ve temel özgürlükler hakkında bir Avrupa Birliği metnidir. Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Birliği mevzuatı ve Avrupa Birliğini kuran anlaşmaların yorumu ve uygulaması hakkındaki kurallarla uyumu temin etmekle ilgilenen ve **Lüksemburg'da** bulunan bir Mahkemedir.

III. AVRUPA'DA YAŞAYAN YABANCILAR BAĞLAMINDA BİREYSEL BAŞVURU YOLU

Avrupa ülkelerinin hukuku, genel olarak küresel uluslararası hukuk, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Hukuku çerçevesinde oluşturulmuştur. Avrupa ülkelerinin toplum içinde dinin rolü ile ilgili yaklaşımlarının benzerliği, Avrupa Ülkeleri ortak din hukuku prensiplerini ortaya çıkarmıştır. Avrupa ülkelerinde, devlet ile dini kurumların/ kesimlerin işbirliği yaptığı model yaygındır. Dini özgürlüğün korunması ve din bakımından ayrımcılığın yasaklanması konusunda hükümet kurumları ile dini organizasyonlar arasında resmi veya gayri resmi işbirliği söz konusudur.²¹

Gerek uluslararası hukukta ve gerekse uluslararası hukuka uygun kabul edilmiş Avrupa ülkeleri anayasalarında temel insan hakları ve din özgürlüğü ile ilgili kurallar yer almaktadır. Ayrıca Avrupa demokrasilerinde çoğulculuk anlayışı, hoşgörü ve dini bakımdan tarafsızlık olduğu kabul edilmektedir.²² Din ve inanç terimleri, insan hakları enstrümanlarında ve ayrımcılık ile mücadele düzenlemelerinde sıklıkla birlikte kullanılmaktadır. Bir temel insan hakkı olarak din özgürlüğünün anlamı; kişinin bir dine, inanca, düşünceye sahip olma veya değiştirme, kişinin inancını yalnız veya toplum içinde başkaları ile birlikte, uygulama, ibadet etme, öğretme ve gösterme, hakkına sahip olmasıdır.²³

²⁰ Gözübüyük/Gölcüklü, 2016, s.11.

²¹ Norman Doe, "Law and Religion in Europe", 2011, Oxford University Press, s.259-261.

²² Renata Uitz, Freedom of Religion, Council of Europe Publishing, Belgium, 2007, s.9-22.

²³ Erica Howard, Law and the Wearing of Religious Symbols, Routledge Taylor & Francis Group, 2012, s.8.

Hukuki düzenlemeler yukarıda belirtildiği şekilde olmasına rağmen, Avrupa'da yer alan bazı ülkelerin kamu otoritelerinin, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık düşüncesi kaynaklı eylem veya işlemler karşısında pozitif ve negatif yükümlülüklerini yerine getirmediğine dair haberler basın ve medyada yer almaktadır. Avrupa ülkelerinde, demokrasi, hukuk devleti, insan temel hak ve hürriyetlerinin korunması ilkelerine aykırı bu tür davranışların sayısı gittikçe artmaktadır. Ülkelerin kamu otoriteleri, uluslararası hukuk, uluslararası anlaşmalar ve kendi anayasalarına aykırı bir şekilde ortaya çıkan yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve ayrımcılık düşüncelerinden kaynaklı hak ihlallerine yol açan işlem ve eylemler karşısında bazen yetersiz ve bazen de tepkisiz kalmaktadırlar.

Avrupa'daki gözlemlenen bu olumsuz durum ile ilgili araştırma, inceleme ve çalışmalar yapılmaktadır. Irkçılık ve insan hakları konusunda uzmanlaşmış çok sayıda yerel akademisyen, uzman ve sivil toplum aktivisti tarafından hazırlanan Avrupa İslamofobi Raporu, uzun süreden beridir yıllık düzeyde yayımlanmakta olup, güncel ve politik olarak önemli bir konuyu ele almaktadır. Raporda, Avrupa'da Müslüman karşıtı ırkçılığın yükselişini doğrudan veya dolaylı olarak destekleyen temel dinamikler ayrıntılı olarak araştırılmaktadır. Konunun boyutu, ulusal medyada yayılan İslamofobik açıklamalardan temel hakları kısıtlayan yasa ve politikalara kadar uzanmaktadır. Müslüman karşıtı söylemin, insan hakları, çok kültürlülük ve hukuk devleti üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Rapor, Avrupa toplumlarının, yalnızca Müslümanlara karşı nefreti vaaz etmekle kalmayan, aynı zamanda kanlı terör saldırılarının organizasyonuna katılan şiddetli aşırı sağ grupların yükselişiyle karşı karşıya kaldıkları riskleri de vurgulamaktadır.²⁴

Avrupa'nın bir kısım ülkelerinde kamu kurumlarının faaliyetlerinde, Avrupa kökenli olmayan ve dışarıdan gelen, genelde Asyalı ve Afrikalılara karşı ırkçı ve ayrımcı yaklaşımlar ve davranışlar olduğu; Müslümanlara karşı ise din özgürlüğünü ihlal eden uygulamalarda bulunduğu gözlenmektedir. Ayrıca, toplumsal düzeyde kişisel ve örgütlü olarak ırkçı, yabancı düşmanı, ayrımcı ve din özgürlüğünü ihlal eden davranışlara dayalı zarar vermelerin ve bu konudaki yakınma ve şikayetlerin yeterince karşılanmadığı çok sık rastlanır olmuştur. Bu tür bireyin temel hak ve hürriyetlerini ihlal eden davranışlara karşı bireysel başvuru kurumu etkin bir yol olarak görünmektedir.

²⁴ Avrupa İslamofobi Raporu 2018, (<https://www.islamophobiaeurope.com/wp-content/uploads/2020/06/intro-eir-2019.pdf>)

Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerin, bireysel haklarının korunması konularında aydınlatılması, bilinçlendirilmesi ve bireysel başvuru sürecinde hukuki desteğin sağlanarak; gerek yaşadıkları ülkenin iç hukuk yollarının bitirilmesi aşamasında, gerekse AIHM'e başvurusunun sağlanmasında ve sonuçlandırılmasına değin sürecin takip edilmesinde bir örgütlenmenin gerçekleştirilmesi gelinen noktada bir zorunluluk haline gelmiş bulunmaktadır.

İslam İşbirliği Teşkilatı, Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanlara yönelik uygulanan ayrımcı, yabancı düşmanı ve islamofobik politika ve uygulamalara karşı; bireysel başvuru yolunun kullanılması hususunda, bireylere yardımcı olunması için gerekli örgütlenmeyi gerçekleştirmelidir.

Avrupa ülkeleri, kendi ulusal makamlarına ve AIHM'ne karşı yapılan bireysel başvuruların sonuçlarının objektif amaçları nedeniyle, uygulamalarında daha dikkatli olmak zorunda kalacaklardır. Bu süreç yabancı kökenli bireylerin ve Müslümanların bireysel haklarının korunmasına olumlu katkı sağlayacaktır.

Yunanistan'ın Batı Trakya'da yaşayan soydaşlarımıza yönelik insan hak ve hürriyetlerini ihlal eden düzenleme ve uygulamalarına karşın hak ihlaline uğrayan soydaşlarımızın önce Yunanistan iç hukukunda ve devamında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde bireysel başvuru yolunun kullanılmasını etkinleştirmek için yol gösterici olmak faydalı olacaktır.

IV. TÜRK HUKUKUNDA BİREYSEL BAŞVURU YOLU

A. GENEL OLARAK

Bireysel başvuru mekanizmasının Türkiye'deki uygulanışı çerçevesinde genel bir tanımını yapacak olur isek; **bireysel başvuru**, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokollerin birlikte güvence altına aldıkları temel hak ve özgürlüklerden herhangi birinin, kamu gücünün işlem, eylem veya ihmali nedeniyle ihlal edildiği ve kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamı tüketildikten sonra başvurulmuş bir hak arama yoludur.²⁵

Bireysel başvuru yolunun Türk hukukunda yer almasının ana dayanağı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önce Avrupa Konseyine üyesi olması, müteakiben de sırasıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalaması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin

²⁵ Yunus Emre Yılmazoğlu, Bireysel Başvuru Rehberi, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s.15.

kararlarının bağlayıcılığını kabul etmesi ve Anayasa'da Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının tanınmasıdır. Bireysel başvuru yolunun anayasal dayanağını ise, Anayasa'nın 90. ve 148. maddelerinin bağlayıcı hükümleri oluşturmaktadır.

Bireysel başvuru mekanizmasının Türkiye'deki uygulaması çerçevesinde **misyonunu**; temel hak ve hürriyetleri ihlal edilen bireylerin uğramış oldukları mağduriyetlerinin karşılanması, bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin korunması hususunda katkı sağlanması şeklinde ifade etmek mümkündür.

2010 Anayasa değişikliği ile iç hukukumuzca da benimsenen bireysel başvuru hakkı ile, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki anayasal hakların ihlali iddiası ile Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı tanınarak, Sözleşme ile Anayasa arasındaki ilişki kurulmuştur. Anayasa maddesi gerekçesi, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yönteminin kabul edilmesi amaçları arasında Türkiye aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne taşınan davaların yoğunluğunu azaltmayı özellikle vurgulamaktadır. Söz konusu hüküm bireysel başvuru bakımından Sözleşme 'deki hakları esas alarak Sözleşme ile Anayasa arasındaki sıkı ilişkiyi vurgulamıştır.²⁶

Bireysel başvuruya ilişkin; **a)** genel hükümler Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, **b)** usul ve esaslar ise 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'da, **c)** uygulama ile ilgili teknik ve detay düzenlemeler ise, Anayasa Mahkemesi İç Tüzüğü'nde yer almış bulunmaktadır.

Bireysel başvuru, Anayasa Mahkemesine yapılmaktadır. Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru ile ilgili kararlarına karşı ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru yapılabilmektedir. Bu yüzden, Anayasa Mahkemesi kendisine yapılan bireysel başvuruları değerlendirirken Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarını dikkate almaktadır. Anayasa Mahkemesi, Avrupa'nın en eski mahkemelerinden biri olarak sahip olduğu deneyimlerle birlikte, temel hak ve özgürlüklerin, hukukun üstünlüğünün ve demokrasinin destekleyicisi ve koruyucusu olması niteliği ile bireysel başvuruları değerlendirme ve sonuçlandırma mercii olarak isabetli bir tercih olmuştur.²⁷

²⁶ Sibel İnceoğlu (ed.), "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme", Avrupa Konseyi, Ankara, 2013, s.7.

²⁷ Recai Akyel, "Actual Issues and Prospects of The Turkish Constitutional Justice", The International Conference on the Occasion of the 25. Anniversary of the Constitutional

Bireysel başvuru mekanizmasının Türkiye'deki uygulaması çerçevesinde **vizyonunu**; bir yandan, bireylerin sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerin daha iyi korunmasını sağlamak, diğer yandan ise, kamu organlarını, Anayasa'ya ve kanunlara daha uygun davranma konusunda zorlamaktır. Böylece; bireysel başvurunun vizyonunu ülkede haklar ve hukukun üstünlüğü temelindeki standartları yükseltmek, şeklinde anlamak mümkündür.

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvurulara ilişkin vermiş olduğu kararlar ile bireysel başvuru hakkında ihtiyaç duyulan başvuru bilgileri Anayasa Mahkemesinin resmi internet sitesinde yer almaktadır.²⁸ Söz konusu site bu konuda doyurucu bilgilere sahiptir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin bireysel başvurular ile ilgili tüm kararları, Türkiye ve diğer üye ülkeleri ilgilendiren kararları, AİHM'in resmi internet sitesinde birden fazla değişik dillerde yayınlanmaktadır. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvurunun nasıl yapılacağına dair bilgiler ile AİHM hakkında gerekli diğer bilgileri de bu siteden elde etmek mümkündür.²⁹

B. GELİŞİM SÜRECİ

Bireysel başvuru yolunun Türk hukukunda yer almasının ana dayanağı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önce Avrupa Konseyine üyesi olması, müteakiben de sırasıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalaması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığını kabul etmesi ve iç hukuk sisteminde Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkını tanınmasıdır.

Avrupa Konseyi, ülkemizin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'yla kurduğu ilk kurumsal bağı temsil etmektedir. Türkiye, Avrupa Konseyine, kuruluşundan üç ay sonra, Ağustos 1949'da davet edilmiş ve örgütün kurucu üyeleri arasında sayılmıştır. Türkiye, kuruluşundan bu yana Avrupa Konseyinin çalışmalarına katılarak, Avrupa entegrasyonuna yönelik katkılarını gerek hükümetler arası, gerek parlamenterler platformunda dile getirmektedir. Türk milletvekilleri, kurulduğu günden bu yana Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinde (AKPM) yer almıştır.

Bireysel başvuru yolunun tanınması sürecinin kronolojik gelişimini şöylece sıralamak olası görünmektedir. Türkiye Cumhuriyeti

Court of Mongolia, Constitutional Justice: Current Issues, Prospects Mongolia, 2017, s.152.

²⁸ (<http://www.anayasa.gov.tr>)

²⁹ (<https://www.echr.coe.int>)

Devleti; Avrupa Konseyine 13 Nisan 1950 tarihinde üye olmuş; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne 1954 yılında taraf olmuş; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru hakkını 1987'de kabul etmiş, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin zorunlu yargılama yetkisini ise 1990 yılında kabul etmiştir.

2004 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle de başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere, Türkiye'nin taraf olduğu temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelere, kanunların üzerinde bir değer atfedilmiştir (Anayasa, 90. m.). Temel haklarla ilgili “evrensel ölçütlere” atıf yapan değişikliklerin son halkasını ise, 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun açılması oluşturmuştur.

Bireysel başvurunun uygulamaya geçirilmesiyle, kamu gücünü kullanan kişi ve kurumların sebep olduğu hak ihlallerine karşı 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu açılmıştır. Buna göre, 23 Eylül 2012 tarihi itibarıyla herkes, Anayasa'mızda güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilmektedir.³⁰

Bugün itibarıyla Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru, Anayasa'nın güvencesinde Anayasal bir kurum olup Anayasa'nın 90. ve 148. maddelerinin düzenlemeleri kapsamında bireylerin haklarının korunmasına katkı sunmaktadır.

C. ANAYASA MAHKEMESİNE BİREYSEL BAŞVURU YOLUNUN KABULÜNÜN NEDENLERİ

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun kabulünün nedenlerini, Anayasa'nın 148. maddesinde yapılan 07/05/2010 tarihli değişikliğin gerekçelerine bakıldığında, anlamak mümkündür.³¹ Gerekçeleri sıralamak gerekirse;

a) Günümüzde temel hakların korunması amacıyla bireysel başvuru yolu, pek çok uygar ülkede anayasa yargısının ayrılmaz bir parçası kabul edilmektedir.

b) Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 2004 tarihli ve 6 sayılı Tavsiye Kararı'nda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki dava yükünün azaltılabilmesi için bireysel başvuru yönteminin iç hukukta tanınmasının gerektiği, belirtilmiştir.

³⁰ (<http://www.anayasa.gov.tr>)

³¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Gerekçeli, Anayasa Mahkemesi, Ankara, 2018, s.921.

c) Türkiye, zaten Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru hakkını önceden kabul etmiş ve yine AİHM'in zorunlu yargılama yetkisini tanımıştır. Şimdi ise, iç hukukta bireysel başvuru yolunun kabul edilmesi ile birlikte, AİHM'e gidecek Türkiye aleyhine başvuruların sayısında azaltma imkânı doğacaktır.

d) İç hukukta bireysel başvuru yolunun kabul edilmesi ile birlikte; bir yandan, bireylerin sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerin daha iyi korunmasını sağlayacak, diğer yandan ise, kamu organlarını, Anayasa'ya ve kanunlara daha uygun davranma konusunda zorlayacaktır. Böylece; ülkede haklar ve hukukun üstünlüğü temelindeki standartları yükseltecektir.

e) Yapılan yeni düzenleme ile bireysel başvuruları inceleme görevi verilmek suretiyle, Anayasa Mahkemesine, özgürlükleri koruma ve geliştirme misyonu da yüklenmektedir.

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun kabul edilmesi başvurular nedeniyle ağır iş yükü altında kalan AİHM tarafından, memnuniyetle karşılanmıştır. AİHM, her ülkenin insan hakları sorunlarını öncelikle kendi ülkesinde çözmesini istemektedir. Bireysel başvuru ise, bunu sağlamanın en etkili yoludur. Bireysel başvuru hakkının sağlanmasıyla ülkedeki hak arama yollarının etkinliği artırılmıştır.³²

V. BİREYSEL BAŞVURUYU DÜZENLEYEN KURALLAR

Ülkemizde bireysel başvuru yolunun uygulanması ile ilgili kuralların yer aldığı temel metinleri; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokoller, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ve Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü oluşturmaktadır.

A. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE EK PROTOKOLLER

Bireysel başvuru kurumu ile ilgili temel uluslararası düzenleme İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi ile daha sonra değişik tarihlerde ortaya çıkan Ek Protokollerdir. Avrupa Konseyi üyesi ülkeleri tarafından 04 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzalanmış ve 03/09/1953 tarihinde yürürlüğe

³² Sevap Yokuş, Türkiye'de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s.32.

girmiş olan Sözleşme'yi, Türkiye 10/03/1954 tarihli bir Kanun ile onaylamış ve Sözleşme'ye taraf olmuştur.³³

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme; Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948'de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni ve bu bildirin açıkladığı hakların evrensel ve etkin olarak tanınmalarını ve uygulanmalarını sağlamayı hedeflemiştir. Sözleşme'nin birinci bölümünde, hak ve özgürlükler tek tek sayılmış bulunmaktadır. Sözleşme'nin ikinci bölümünde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi düzenlenmiştir. Sözleşme'nin üçüncü bölümünde, çeşitli hükümler yer almıştır. Sözleşme'ye, daha sonra değişik tarihlerde kabul edilen Ek Protokoller eklenmiştir.³⁴

Sözleşme, devletlerarası başvurular ile bireysel başvurular konusuna yer vermiştir. Sözleşme'ye göre, Sözleşme'ye taraf bir devlet, bir başka devlete karşı, Sözleşme ve Ek Protokollerin hükümlerinin ihlali iddiası ile Mahkemeye başvurabilir. Sözleşme'ye göre, bu Sözleşme veya Protokollerinde tanınan haklarının ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu öne süren her gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya kişi grupları Mahkemeye başvurabilir. Taraf ülkeler, bu hakkın etkin bir şekilde kullanılmasını hiçbir surette engel olmamayı taahhüt ederler.³⁵

B. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI

1982 Anayasası'nın, Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini düzenleyen 148. maddesinde, 7/5/2010 tarihli ve 5982/ 18 md. ile yapılan değişiklikle, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı benimsenmiş oldu.³⁶ Anayasa'da bireysel başvuru ile ilgili yer alan kurallar aşağıda gösterilmiştir.

1. Bireysel Başvuruları Karara Bağlayan Mercii Anayasa Mahkemesidir

Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Bireysel başvuruda, kanun yolunda

³³ Hüseyin Pazarıcı, Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018, s.244.

³⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,

³⁵ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, madde 33 ve 34.

³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (<http://www.resmigazete.gov.tr>)

gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz. Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir. (m.148).

2. Anayasa Mahkemesinin Çalışma ve Yargılama Usulü Anayasa'da Belirlenmiştir

Anayasa Mahkemesi, iki bölüm ve Genel Kurul halinde çalışır. Bölümler, başkanvekili başkanlığında dört üyenin katılımıyla toplanır. Genel Kurul, Mahkeme Başkanı'nın veya Başkan'ın belirleyeceği başkanvekilinin başkanlığında en az on üye ile toplanır. Bölümler ve Genel Kurul, kararlarını salt çoğunlukla alır. Bireysel başvuruların kabul edilebilirlik incelemesi için komisyonlar oluşturulabilir. Bireysel başvurular ise bölümlerce karara bağlanır. Anayasa Mahkemesinin kuruluşu, Genel Kurul ve bölümlerin yargılama usulleri, Başkan, başkanvekilleri ve üyelerin disiplin işleri kanunla; Mahkemenin çalışma esasları, bölüm ve komisyonların oluşumu ve işbölümü kendi yapacağı İçtüzükle düzenlenir. Anayasa Mahkemesi işleri dosya üzerinde inceler. Ancak, bireysel başvurularda duruşma yapılmasına karar verilebilir. Mahkeme ayrıca, gerekli gördüğü hallerde sözlü açıklamalarını dinlemek üzere ilgilileri ve konu üzerinde bilgisi olanları çağırabilir. (m.149).

3. Anayasa'ya göre, Anayasa Mahkemesinin Kararları Kesindir

Anayasa Mahkemesi kararları Resmî Gazetede hemen yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzelkişileri bağlar (m.153).

C. KANUN

Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar, 30/03/2011 tarihli ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'da (Kanun) düzenlenmiş bulunmaktadır. Kanun'da yer alan bireysel başvuru ile ilgili kurallara aşağıda işaret edilmiştir.

1. Bireysel Başvuru Hakkı

Herkes, Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu Protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal için kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir. Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan

bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasa'nın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz (m.45).³⁷

2. Bireysel Başvuru Hakkına Sahip Olanlar

Kanun'a göre, bireysel başvuru ancak ihlale yol açtığı ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal nedeniyle güncel ve kişisel bir hakkı doğrudan etkilenenler tarafından yapılabilir. Kanun'a göre, kamu tüzel kişileri bireysel başvuru yapamaz. Özel hukuk tüzel kişileri sadece tüzel kişiliğe ait haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunabilir. Kanun'a göre, yalnızca Türk vatandaşlarına tanınan haklarla ilgili olarak yabancılar bireysel başvuru yapamaz (m.46).

3. Bireysel Başvuru Usulü

Bireysel başvurular, bu Kanun'da ve İctüzük'te belirtilen şartlara uygun olarak doğrudan ya da mahkemeler veya yurt dışı temsilcilikleri vasıtasıyla yapılabilir. Başvurunun diğer yollarla kabulüne ilişkin usul ve esaslar İctüzükle düzenlenir. Bireysel başvurular harca tabidir.

Başvuru dilekçesinde başvuruçunun ve varsa temsilcisinin kimlik ve adres bilgilerinin, işlem, eylem ya da ihmal nedeniyle ihlal edildiği ileri sürülen hak ve özgürlüğün ve dayanılan Anayasa hükümlerinin, ihlal gerekçelerinin, başvuru yollarının tüketilmesine ilişkin aşamaların, başvuru yollarının tüketildiği, başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarih ile varsa uğranılan zararın belirtilmesi gerekir. Başvuru dilekçesine, dayanılan deliller ile ihlale neden olduğu ileri sürülen işlem veya kararların aslı ya da örneğinin ve harcın ödendiğine dair belgenin eklenmesi şarttır. Başvurucu bir avukat tarafından temsil ediliyorsa, vekâletnamenin sunulması gerekir.

Bireysel başvurunun, başvuru yollarının tüketildiği tarihten; başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılması gerekir. Haklı bir mazereti nedeniyle süresi içinde başvurama- yanlar, mazeretin kalktığı tarihten itibaren onbeş gün içinde ve mazeretlerini belgeleyen delillerle birlikte başvurabilirler. Mahkeme, öncelikle başvuruçunun mazeretinin geçerli görülüp görülmediğini inceleyerek talebi kabul veya reddeder.

Başvuru evrakında herhangi bir eksiklik bulunması hâlinde, Mahkeme yazı işleri tarafından eksikliğin giderilmesi için başvuruçuyu veya varsa vekiline on beş günü geçmemek üzere bir süre verilir ve

³⁷ 6216 Sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, (<http://www.resmigazete.gov.tr>)

geçerli bir mazereti olmaksızın bu sürede eksikliğin tamamlanmaması durumunda başvurunun reddine karar verileceği bildirilir (m.47).

4. Bireysel Başvuruların Kabul Edilebilirlik Şartları ve İncelenmesi

Bireysel başvuru hakkında kabul edilebilirlik kararı verilebilmesi için 45 ilâ 47'nci maddelerde öngörülen şartların taşınması gerekir.

Mahkeme, Anayasa'nın uygulanması ve yorumlanması veya temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşımayan ve başvurucunun önemli bir zarara uğramadığı başvurular ile açıkça dayanaktan yoksun başvuruların kabul edilemezliğine karar verebilir. Kabul edilebilirlik incelemesi komisyonlarca yapılır. Kabul edilebilirlik şartlarını taşımadığına oy birliği ile karar verilen başvurular hakkında, kabul edilemezlik kararı verilir. Oy birliği sağlanamayan dosyalar bölümlere havale edilir. Kabul edilemezlik kararları kesindir ve ilgililere tebliğ edilir. Kabul edilebilirlik şartları ve incelemesinin usul ve esasları ile ilgili diğer hususlar İçtüzükle düzenlenir. (m.48).

5. Esas Hakkındaki İnceleme

Kabul edilebilirliğine karar verilen bireysel başvuruların esas incelemesi bölümler tarafından yapılır. Başkan iş yükünün bölümler arasında dengeli bir şekilde dağıtılması için gerekli önlemleri alır.

Bireysel başvurunun kabul edilebilirliğine karar verilmesi hâlinde, başvurunun bir örneği bilgi için Adalet Bakanlığına gönderilir. Adalet Bakanlığı gerekli gördüğü hâllerde görüşünü yazılı olarak Mahkemeye bildirir.

Komisyonlar ve bölümler bireysel başvuruları incelerken bir temel hakkın ihlal edilip edilmediğine yönelik her türlü araştırma ve incelemeyi yapabilir. Başvuruyla ilgili gerekli görülen bilgi, belge ve deliller ilgililerden istenir. Mahkeme, incelemesini dosya üzerinden yapmakla birlikte, gerekli görürse duruşma yapılmasına da karar verebilir.

Bölümler, esas inceleme aşamasında, başvurucunun temel haklarının korunması için zorunlu gördükleri tedbirlere resen veya başvurucunun talebi üzerine karar verebilir. Tedbire karar verilmesi hâlinde, esas hak- kindaki kararın en geç altı ay içinde verilmesi gerekir. Aksi takdirde tedbir kararı kendiliğinden kalkar. Bölümlerin, bir mahkeme kararına karşı yapılan bireysel başvurulara ilişkin incelemeleri, bir temel hakkın ihlal edilip edilmediği ve bu ihlalin nasıl ortadan kaldırılacağına belirlenmesi ile sınırlıdır. Bölümlerce kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz.

Bireysel başvuruların incelenmesinde, bu Kanun ve İÇTÜZÜK'te hüküm bulunmayan hâllerde ilgili usul kanunlarının bireysel başvurunun niteliğine uygun hükümleri uygulanır. Esas hakkında incelemenin usul ve esasları ile ilgili diğer hususlar İÇTÜZÜKle düzenlenir (m.49).

6. Başvuru ile İlgili Verilen Kararların Niteliği

Esas inceleme sonunda, başvuru hakkının ihlal edildiğine ya da edilmediğine karar verilir. İhlal kararı verilmesi hâlinde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmedilir. Ancak yerindelik denetimi yapılamaz, idari eylem ve işlem niteliğinde karar verilemez.

Tespit edilen ihlal bir mahkeme kararından kaynaklanmışsa, ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeniden yargılama yapmak üzere dosya ilgili mahkemeye gönderilir. Yeniden yargılama yapılmasında hukuki yarar bulunmayan hâllerde başvuru lehine tazminata hükmedilebilir veya genel mahkemelerde dava açılması yolu gösterilebilir. Yeniden yargılama yapmakla yükümlü mahkeme, Anayasa Mahkemesinin ihlal kararında açıkladığı ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldıracak şekilde mümkünse dosya üzerinden karar verir.

Bölümlerin esas hakkındaki kararları gerekçeleriyle birlikte ilgililere ve Adalet Bakanlığına tebliğ edilir ve Mahkemenin internet sayfasında yayımlanır. Bu kararlardan hangilerinin Resmî Gazete'de yayımlanacağına ilişkin hususlar İÇTÜZÜK'te gösterilir.

Komisyonlar arasındaki içtihat farklılıkları, bağlı oldukları bölümler; bölümler arasındaki içtihat farklılıkları ise Genel Kurul tarafından karara bağlanır. Buna ilişkin diğer hususlar İÇTÜZÜKle düzenlenir. Davadan feragat hâlinde, düşme kararı verilir (m. 50).

7. Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılmasının Müeyyidesi

Bireysel başvuru hakkını açıkça kötüye kullandığı tespit edilen başvuru aleyhine, yargılama giderlerinin dışında, ayrıca ikibin Türk Lirasından fazla olmamak üzere disiplin para cezasına hükmedilebilir (m.51).

D. ANAYASA MAHKEMESİ İÇTÜZÜĞÜ

Bireysel başvuruya ilişkin uygulama ile ilgili teknik ve detay düzenlemeler, Anayasa Mahkemesi İÇTÜZÜĞünde yer almış bulunmaktadır. 7/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 149'uncu maddesi ile 30/3/2011 tarihli ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında

Kanun'un 5'inci maddesine dayanılarak hazırlanan Anayasa Mahkemesi İÇtüzüğü'nde bireysel başvurunun yapılışı ile ilgili geniş ve detay düzenlemeler bulunmaktadır. Bu yüzden İÇtüzük içeriğine bu yazıda yer verilmemiş olup, İÇtüzük'e ulaşımın adresi belirtilerek yetinilmiştir.³⁸

Bireysel başvuruların İÇtüzük ekinde örneği bulunan ve Mahkemenin internet sitesinde yayımlanan başvuru formu kullanılarak Türkçe yapılması gerekmektedir. Başvuru formunda yer alması gereken hususlar İÇ- tüzük'te sayılmıştır. Bireysel başvuruların İÇtüzük'te yer alan düzenlemelere uygun biçimde yapılıp yapılmadığı ilk inceleme aşamasında kontrol edilmektedir. Bu kapsamda bir eksiklik tespit edildiğinde başvurucu bilgilendirilmekte ve başvurucudan belirlenen eksiklikleri verilen kesin süre içinde tamamlaması istenmektedir.³⁹

E. BİREYSEL BAŞVURU KAPSAMINDAKİ HAKLAR

1. Anayasa ile Güvence Altına Alınan Haklardan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Buna Ek Türkiye'nin Taraf Olduğu Ek Protokollerde Güvence Altına Alınmış Olan Haklar

Anayasa Mahkemesine yapılacak olan bireysel başvuruya konu olabilecek haklar, Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile buna ek Türkiye'nin taraf olduğu Ek Protokollerde güvence altına alınan haklar olmalıdır. Aşağıda yer verilen bu haklar Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvuruya konu haklar olarak uygulama bulmaktadırlar. Hakların ifade edilmesinde ve sıralamasında Anayasa'nın terimleri ve sıralaması dikkate alınmıştır. Söz konusu hakların tanımı ve açıklaması bu çalışmanın kapsamı dışında kabul edilmiştir.

Bireysel başvuruya konu olabilecek haklar şunlardır: 1) Eşitlik ilkesi, 2) Yaşam hakkı, 3) Maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı, 4) İşkence ve kötü muamele yasağı, 5) Zorla çalıştırma ve angarya yasağı, 6) Kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı, 7) Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı, 8) Haberleşme hürriyeti, 9) Din ve vicdan hürriyeti, 10) İfade özgürlüğü, 11) Bilim ve sanat hürriyeti, 12) Basın özgürlüğü, 13) Örgütlenme özgürlüğü, 14) Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı,15) Mülkiyet hakkı,16) Adil yargılanma

³⁸ Anayasa Mahkemesi İÇtüzüğü, (<http://www.anayasa.gov.tr>)

³⁹ Muharrem İlhan Koç/Mustafa Eyyub Demirbaş, Bireysel Başvuruda İdari İnceleme Aşaması, Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi, AYM, Ankara, s.6.

hakkı, 17) Cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı, 18) Hükmün denetlenmesini talep etme hakkı, 19) Suçta ve cezada kanunilik ilkesi, 20) Aynı suçtan iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı, 21) Etkili başvuru hakkı, 22) Evlenme hakkı, 23) Eğitim hakkı, 24) Sendika hakkı, 25) Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı.

Adil yargılanma hakkının alt güvenceleri olarak da adlandırılan alt hak grubu bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür. 1) Aleni yargılanma hakkı, 2) Bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkı, 3) Gerekçeli karar hakkı, 4) Hakkaniyete uygun yargılanma hakkı, 5) Kanuni hakim güvencesi, 6) Karar hakkı, 7) Kararların icrası hakkı, 8) Mahkemeye erişim hakkı, 9) Makul sürede yargılanma hakkı, 10) Masumiyet karinesi, 11) Müdafii yardımından yararlanma hakkı, 12) Savunma için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olma hakkı, 13) Silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkeleri, 14) Suçu , isnadı öğrenme hakkı, 15) Tanık dinletme ve sorgulama hakkı, 16) Tercüman yardımından yararlanma hakkı,

Kişî Hürriyeti ve Güvenliği Hakkının alt güvenceleri olarak da adlandırılan alt hak grubu bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür. 1) Tutuklamanın hukuki olmaması, 2) Tutukluluk süresinin makul olmaması, 3) Sulh ceza hakimliklerinin yapısı, 4) Anayasa'da öngörülen güvencelerin yerine getirilmemesi, 5) Cumhuriyet başsavcılığının görüşünün bildirilmemesi, 6) Gözaltının hukuki olmaması, 7) Resen tutukluluk incelemesinin süresinde yapılmaması.

2. Anayasa'da Yer Almasına Rağmen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Buna Ek Türkiye'nin Taraf Olduğu Ek Protokollerde Güvence Altına Alınmayan Haklar

Anayasa'da haklar ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler, Sözleşme kapsamındaki haklar ve özgürlüklerden çok daha fazla ve detaylıdır. Ancak Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru kapsamında, Sözleşme ve Türkiye'nin taraf olduğu ek protokoller kapsamındaki haklara ve özgürlüklere ilişkin inceleme ve değerlendirme yapma yetkisi ve görevine haizdir. Anayasa'da yer almasına rağmen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve buna Ek Türkiye'nin taraf olduğu Ek Protokollerde güvence altına alınmayan bazı haklar bulunmaktadır. Bunlar şunlardır: Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti (m.48), Çalışma Hakkı (m.49), İşe Uygun Adaletli Bir Ücret Elde Etme Hakkı (m.55), Sosyal Güvenlik Hakkı (m.60), Kamu Hizmetine Girme Hakkı gibi (70).⁴⁰

⁴⁰ Yılmazoğlu, 2019, s.65.

F. BİREYSEL BAŞVURU KABUL EDİLEBİLİRLİK KRİTERLERİ

Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvuruların kabul edilebilirlik incelemesine ilişkin ilkelerin belirlenmesi ve somut başvurulara uygulanması hayati derecede önemlidir. Anayasa Mahkemesinin belirlediği ve uyguladığı bireysel başvuru kabul edilebilirlik kriterleri aşağıda sayılmıştır:⁴¹

Zaman bakımından yetki, Süre bakımından yetki, Yer bakımından yetki, Konu bakımından yetki, Kişi bakımından yetki, Başvuru Yollarının Tüketilmesi Kriteri, Açıkça Dayanaktan Yoksun olmama Kriteri, Anayasal Önem Kriteri. Yapılan bireysel başvuruda bu kriterlerin bulunmaması halinde kabul edilemezlik kararı verilebilir.

Bireysel başvuru hakkının kötüye kullanılması ile mükerrer başvuruda bulunulması durumunda başvurunun reddine karar verilebileceği gibi; başvurudan feragat edilmesi, başvurunun takipsiz bırakılması, mirasçılara geçmeyen temel hak ve özgürlüklere ilişkin ihlal iddiasında bulunan başvurucunun başvurudan sonra vefat etmesi ve mirasçıların başvuruya devam etmemeleri halinde başvurunun düşmesine karar verilebilir.

Bireysel başvurunun idari inceleme aşamasında başvuru evrakları incelenir. Başvuru, başvuru formu ve ekleri idari yönden yapılan ön incelemesinden sonra eksiklik yoksa, komisyonlara gönderilir.

Komisyon tarafından yapılan bireysel başvuruların ilk incelemesinde, kabul edilebilirlik kriterleri çerçevesinde, başvuru hakkında “kabul edilemezlik, başvurunun reddi veya başvurunun düşmesi” kararı verilebilmektedir. Anılan kararların verilmesi halinde, Anayasa Mahkemesi açısından başvuru sonlandırılmış olmaktadır. Başvurucu isterse, Anayasa Mahkemesinin kararına karşı AIHM’e başvurabilir.

Komisyon tarafından yapılan bireysel başvuruların ilk incelemesinde, kabul edilebilirlik kriterleri çerçevesinde, başvuru hakkında “**kabul edilemezlik, başvurunun reddi veya başvurunun düşmesi**” kararı verilmemesi durumunda; “**kabul edilebilirlik ve esas incelemesinin birlikte yapılması**” için kabul edilebilirlik hususu karara bağlanmadan başvuru Bölüme gönderilmektedir.

⁴¹ Muharrem İlhan Koç/Recep Kaplan, Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Rehberi, T.C. Anayasa Mahkemesi, Ankara, 2017, s.1.

VI. BİREYSEL BAŞVURU YOLUNUN UYGULANMASINDA İZLENEN SÜREÇ

Bireysel başvuru, belli aşamalardan oluşan bir süreç çerçevesinde gerçekleşmektedir.

A. Başvurunun Yapılması Aşaması: Bireysel başvuru yapıldığında, başvurucaya başvuru alındı belgesi verilir.

B. Ön İnceleme Aşaması: Bu aşamada başvuru evrakları incelenir. Başvuru, başvuru formu ve ekleri idari yönden yapılan ön incelemesinden sonra, eksiklik yoksa komisyonlara gönderilir. Eksiklik varsa başvurucaya bildirilir ve onbeş gün içinde tamamlanması istenir. Başvurucunun, eksiklikleri kendisine verilen kesin süre içinde tamamlamaması üzerine, bireysel başvurunun, şekil şartlarına uygun olmadığı ve tespit edilen eksikliklerin verilen sürelerde tamamlanmadığı hallerde, Komisyonlar Başraportörü tarafından **idari yönden reddine** dair karar verileceği öngörülmüştür. Başvurucu, bu idari ret kararına karşı itiraz da bulunabilir. Başvurucunun bu idari ret kararına karşı itirazı, komisyonlar tarafından itirazın kabulü veya itirazın reddi kararı ile sonuçlandırılır. Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 66. maddesinin 3 numaralı fıkrasında bu durum düzenlenmiştir.

C. Komisyon Aşaması: Komisyon tarafından başvuru hakkında ya “kabul edilemezlik, başvurunun reddi veya başvurunun düşmesi” kararı verilir veya “kabul edilebilirlik ve esas incelemesinin birlikte yapılması” için kabul edilebilirlik hususu karara bağlanmadan başvurunun bölüme sevk edilmesi kararı verilir. Komisyonun “kabul edilemezlik, başvurunun reddi veya başvurunun düşmesi” kararı üzerine başvuruca, maddi hataya dayalı bireysel başvuru kararının düzeltilmesi talebinde bulunabilir. Aynı komisyon tarafından, başvurucaın tashih istemli dilekçesi çerçevesinde yeniden değerlendirme yapılır. Başvuru formunun ve tashih dilekçesinin incelenmesinde, başvuru hakkında verilen kararın temelini maddi hataya dayandığı anlaşılırsa, bu nedenlerle başvurucaın tashih talebinin kabulüne karar verilir.

D. Bölüm Aşaması: Uygulamada bölüm tarafından başvurunun kabul edilebilirlik ve esas incelemesi birlikte yapılmaktadır. Bölümler tarafından “kabul edilemezlik, başvurunun reddi veya başvurunun düşmesi” kararı verilebilir veya başvurunun kabul edilebilir olduğu ve esastan incelenmesine geçilmesi kararı verilebilir. Esastan incelemede, hak ihlali olduğuna veya hak ihlali olmadığına dair karar verilebileceği gibi, Genel Kurul'a sevk kararı da verilebilir. Bölüm aşamasında da maddi hataya dayalı bireysel başvuru kararının düzeltilmesi talebinde bulunulabilir.

E. Genel Kurul: Genel Kurul tarafından “kabul edilemezlik, başvurunun reddi veya başvurunun düşmesi” kararı veya kabul edilebilirlik ve esastan incelenmesine geçilmesi kararı verilebilir. Bireysel başvurunun esastan incelenmesinde, hak ihlali veya hak ihlali olmadığına dair karar verilir.

F. Anayasa Mahkemesi Başkanlığı: Haklarında karar verilen bireysel başvuru kararları, Başkanlık tarafından Anayasa Mahkemesinin sitesinde yayımlanır. Genel kurul kararları ile emsal nitelikte görülen bölüm kararları Resmî Gazete ‘de yayımlanır, İlgililere tebliğ edilir ve ihlal kararları Adalet Bakanlığına gönderilir.

VII. BİREYSEL BAŞVURULARI ESASTAN İNCELEME USULÜ

Bireysel başvuruların esastan incelenmesinde, Anayasa'nın temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasını düzenleyen 13. maddesi hükümleri dikkate alınmaktadır. Maddeye göre; “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.”

Kamu otoriteleri tarafından yapılan müdahaleler, Anayasa'nın 13. maddesinde belirtilen koşulları yerine getirmediği müddetçe, hakkı ihlal edecektir. Bu sebeple, sınırlamaların veya müdahalelerin, Anayasa'nın 13. maddesinde öngörülen ve somut başvuruya uygun düşen; kanun tarafından öngörülme, meşru amaç taşıma, demokratik toplum düzeninin gereklerine uygunluk, ölçülülük ilkelerine aykırı olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir.

Kısacası, kamu otoritelerinin bireyin hakkına müdahalelerinin, hak ihlali doğurup doğurmadığının tespitinde; a) Kanunilik, b) meşru amaç, c) demokratik toplum düzeninin gerekliliği, d) ölçülülük ilkeleri kullanılmaktadır.

Ölçülülük ilkesi, elverişlilik, gereklilik ve orantılılık olmak üzere üç alt ilkedен oluşmaktadır. Ölçülülük ilkesine göre müdahaleyi gerektiren tedbirin, amaca ulaşmaya elverişli, gerekli ve orantılı olması gerekir.

Elverişlilik, öngörülen müdahalenin ulaşılmak istenen amacı gerçekleştirmeye elverişli olmasını; **Gereklilik**, ulaşılmak istenen amaç bakımından müdahalenin zorunlu olmasını, yani aynı amaca daha hafif bir müdahale ile ulaşılmamasının mümkün olmamasını, **Orantılılık**, bireyin hakkına yapılan müdahale ile ulaşılmak istenen amaç arasında makul bir dengenin gözetilmesi gerekliliğini ifade etmektedir.

Savaş, seferberlik ve olağanüstü hal döneminde, bireysel başvuruların esaslan incelenmesinde, Anayasa'nın temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulmasını düzenleyen 15. maddesi hükümleri dikkate alınmaktadır Kamu otoriteleri tarafından yapılan müdahaleler, Anayasa'nın 15. maddesinde belirtilen koşulları yerine getirmedeği müddetçe, hakkı ihlal edecektir.

VIII. BİREYSEL BAŞVURUDA HAK İHLALİ KARARI VE SONUÇLARI

Bireysel başvuruya ilişkin esas inceleme sonunda, başvuruçunun hakkının ihlal edildiğine ya da ihlal edilmediğine karar verilir. İhlal kararı verilmesi halinde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmedilir.

İhlal kararı verilmesi halinde, gerekli görüldüğü taktirde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmedilir. Uygun giderim yolunun belirlenebilmesi bakımından ihlalin kaynağının belirlenmesi önem taşımaktadır.

İhlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmedilmesi gerekmektedir. Mümkün olduğunca eski hale getirmenin sağlanması yani ihlalden önceki duruma dönülmesinin temin edilmesi gerekmektedir. Öncelikle ihlal devam ediyorsa durdurulması, ihlale konu kararın veya işlemin ve bunların yol açtığı sonuçların ortadan kaldırılması, varsa ihlalin sebep olduğu maddi ve manevi zararların giderilmesi, ayrıca bu bağlamda uygun görülen diğer tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Tespit edilen ihlal bir mahkeme kararından kaynaklanmışsa, ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için “yeniden yargılama yapmak” üzere dosya ilgili mahkemeye gönderilir. Yeniden yargılama yapmakla yükümlü mahkeme, Anayasa Mahkemesinin ihlal kararında açıkladığı ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldıracak şekilde mümkünse dosya üzerinden karar verir. Yeniden yargılama yapılmasında hukuki yarar bulunmayan hallerde başvuruçucu lehine tazminata hükmedilebilir veya genel mahkemelerde dava açılması yolu gösterilebilir.

Anayasa Mahkemesi'nin Mehmet Doğan⁴², Aligül Alkaya⁴³ ve Berberoğlu⁴⁴ kararlarında, esas inceleme neticesinde bir temel hak ve özgürlüğün ihlal edildiği sonucuna varıldığında ihlalin nasıl ortadan

⁴² (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>)

⁴³ (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>)

⁴⁴ (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>)

kaldırılacağıının belirlenmesi hususunda temel/genel ilkelere yer verilmiştir.⁴⁵

IX. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNE BİREYSEL BAŞVURU

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi kararına karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmak mümkündür. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 35. maddesinin l'inci fıkrası uyarınca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen ilkeleri uyarınca iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra başvurulabilecektir.

Anayasa ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokollerin ortak koruma altına aldığı bir temel hak ve özgürlüğün kamu gücünün bir işlem, eylem ya da ihmali nedeniyle ihlal edildiğini ileri süren bireylerin öncelikle usulüne uygun bir şekilde Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunarak bu yolu tüketmesi gerekmektedir. Başvurucuların Anayasa Mahkemesindeki bireysel başvuru incelemesi neticesinde temel hak ve özgürlüğün ihlalinden doğan mağduriyetlerinin giderilmediğini düşünmeleri halinde, AİHS ve eki Protokoller'de öngörülen usul uyarınca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurularının önünde bir engel bulunmamaktadır.⁴⁶

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının Taraf Devletler tarafından yerine getirilip getirilmediğine ilişkin denetim Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından yürütülmektedir.⁴⁷

X. BİREYSEL BAŞVURU SİSTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bireysel başvuru yolunun farklı bakış açılarıyla değerlendirilecek boyutları ve hususları bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu yazı kapsamında aşağıdaki hususlarda değerlendirme yapılması ile yetinilmiştir. Ayrıca bireysel başvuru mekanizmasının işleyişi ve sonuçlarının gelişen süreçte bilimsel yöntem ve teknikler ile analizi de fayda getirecektir. Bireysel başvuru kurumunun kabulü ve uygulanmasının Türk kamu yönetimine, yasama, yürütme ve yargı organlarına, toplum yaşamına nasıl ve ne tür etkide bulunduğu ve ne tür değişimlere yol açtığı tespitine ve analizine dönük çalışmaların yapılmasında fayda görülmektedir.

⁴⁵ Yılmazoğlu, 2019, s.121-125.

⁴⁶ Yılmazoğlu, 2019, s.133-135.

⁴⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Sorular ve Cevaplar; AİHM Yazışleri Müdürlüğü Yayını; (<http://www.echr.coe.int>)

A. BİREYSEL BAŞVURU DİĞER HAK ARAMA YOLLARINDAN FARKLIDIR

Bireysel başvurunun esas amacı, temel hak ve özgürlüklerin sağladığı güvenceler temelinde hak ihlali iddialarının incelenmesi, ihlalin tespit edildiği durumlarda sonuçlarının giderilmesi ve bu yolla ileride gerçekleşmesi olası ihlallerin önlenmesidir. Temel hak ve özgürlüklerin sağladığı güvenceleri esas alan bu yaklaşımı nedeniyle bireysel başvuru, diğer hak arama yollarından daha farklı konumdadır. Anayasa Mahkemesi, bireysel başvuru incelemesinde bireylerin anayasal hakları ihlal edilmediği sürece derece mahkemelerinin dava konusu olguları değerlendirmesine ve hukuku yorumlamasına müdahalede bulunmaz. Bireysel başvuru, iddia edilen hak ihlallerinin derece mahkemelerince düzeltilmemesi halinde başvurulabilecek ikincil nitelikte bir hak arama yoludur. Diğer bir deyişle, bireysel başvuru, idari ve yargısal süreçlerde gerçekleşen tüm hukuka aykırılıkların giderilmesi için öngörülmüş bir hak arama yolu değildir.⁴⁸

Bireysel başvuru yolunun bu niteliklerinin göz ardı edilmesi, yersiz başvuruların yapılmasına ve bu yersiz başvuruların da kabul edilemezlik kararıyla sonuçlanmasına yol açmaktadır. Sonuç itibarıyla, yersiz başvurular bir yandan bireyler açısından; maddi harcama, zaman kaybı ve hayal kırıklığına, üzüntülere; diğer yandan da Anayasa Mahkemesinin iş yükünü artırıcı rol oynamaktadır.

B. ANAYASA MAHKEMESİ İHLAL KARARLARININ OBJEKTİF ETKİSİ BULUNMAKTADIR

Bireysel başvurunun asıl başarısının, ihlale yol açan yapısal sorunların çözülmesine bağlı olduğu bilinmelidir. Anayasa Mahkemesinin ihlal kararlarındaki, ihlalin giderimine ilişkin değerlendirmelerinin ilgili mercilerce dikkatli şekilde okunması ve uygulanması önemlidir. Eğer ihlalin kaynağının kurutulması, yeni ihlallerin engellenmesi isteniyorsa öncelikle Anayasa Mahkemesinin ihlal kararında ne söylediğinin anlaşılması gerekmektedir. Mahkemeler, önlerindeki uyuşmazlıkları değerlendirirken, Anayasa Mahkemesinin verilmiş kararlarında vurgulanan ilkeleri gözönünde bulundurarak karar verebilir. Bu da yeni ihlalleri, dolayısıyla yeni bireysel başvuruları engeller. İhlalin yargı kararından değil de açıkça kanundan kaynaklanması halinde yeniden yargılama yapılması söz konusu olamayacağından, bu durumda ihlale neden olan kanun hükmünün kaldırılması veya değiştirilmesi amacıyla kararın bir örneğinin TBMM'ye gönderildiği hatırlanmalıdır. İhlalin kanundan

⁴⁸ Yılmazoğlu, 2019, s.15-17.

kaynaklandığının tespit edilmesi halinde o kanunun değiştirilmesi veya kaldırılması gerekmektedir, aksi takdirde aynı kanunun uygulanmasının her geçen gün yeni ihlallere neden olacağı aşikârdır. Temel hak ve hürriyetlerin korunması konusunda devletin kurumları arasındaki işbirliğinin önemi büyüktür. Temel hakların korunmasının devlet kurumlarının ortak bir hedefi olduğu kabul edilmelidir. Bu hedefte başarılı olabilmek için kurumlar arası işbirliği anayasal bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹

Anayasa Mahkemesinin ihlal kararlarındaki anayasal yorumu, benzer dava ve olaylarda idareler ve mahkemeler tarafından dikkate alınmalıdır. Bu husus, ihlal kararlarının objektif etkisinin bir gereğidir. Bireysel başvurunun, ülkedeki tüm hak ihlali iddialarını karşılayacak, ihlalleri giderecek bir yol olmadığı bilinmektedir. Yargısal ve idari mercilerin Anayasa Mahkemesinin belirlediği ilkeleri, kriterleri, esasları dikkate alarak meseleleri çözüme kavuşturması gerekmektedir. Bireysel başvurunun nihai amacının, tek tek tüm hak ihlallerini gidermekten ziyade, yeni ihlallerin ortaya çıkmasını engellemek olduğundan, Anayasa Mahkemesi kararlarındaki ilkelerin, benzer olaylarda yeni başvuruların yapılması beklenmeden, tüm idari ve yargısal mercilerce dikkate alınmasını gerektirmektedir. İhlalin kanundan kaynaklandığı durumlarda ise yeni ihlalleri önlemenin yolunun, gerekli yasal değişikliklerin yapılması olduğu bilinmektedir.⁵⁰

C. YARGININ SORUNLARININ TESPİTİNDE BİREYSEL BAŞVURU VERİLERİ ÖNEMLİDİR

Ülke genelinde tüm yargının sorunlarının tespitinde uygulanacak yöntemlerden biri olarak, bireysel başvuru veri analizlerinden yararlanmak hem mümkün hem de faydalı olabilmektedir.⁵¹ Bireysel başvuru ile birlikte, Anayasa Mahkemesi, “halkın şikâyet duvarı” veya “vatandaşların mahkemesi” haline gelmiş bulunmaktadır. Vatandaşlar, Anayasa Mahkemesine şikâyetlerini bildirmek suretiyle, bir yönüyle yargının sorunlarını gündeme getirmiş olmaktadır. Ayrıca, Anayasa Mahkemesinin de bu şikâyetlere ilişkin cevap vermesi, yargı sorunlarının giderilmesine katkı sunmaktadır. Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru yoluyla önüne gelen kamusal olaylara ilişkin verdiği kararların gerekçeleri yoluyla kamu organlarına Anayasa’yı ve anayasal düzen tasvirini anlatması ve hakka nasıl saygı duyulacağına işaret

⁴⁹ Zühtü Arslan, 25.07. 2019 tarihli yeni üye yemin töreni konuşması.

⁵⁰ Zühtü Arslan, 20.06. 2020 tarihli yeni üye yemin töreni konuşması.

⁵¹ Recai Akyel, “Stratejik Yargı Yönetimi”, S.13, 2019, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, s.87.

etmesiyle kurumların kendilerine çeki düzen vermesini de sağlamaktadır.⁵²

Yargının sorunlarının tespitine katkı sağlayacak nitelikte bireysel başvuru verilerinin kapsamlı, çeşitli ve değişik analizlerinin yapılması yolları geliştirilmelidir.

D. BİREYSEL BAŞVURU YOLU, BİREYLERİN HAKLARINI KORUMAKTADIR.

2010 Anayasa değişikliğiyle hukuk sistemine dâhil edilen Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu, Türk anayasa yargısında yapılan büyük reformların başında gelmektedir. Bireysel başvuru, temel hak ve hürriyetler alanında standartların belirlenmesi ve yükseltilmesi bakımından önemli bir kazanımdır. Bireysel başvuru sayesinde bireyler hak ihlali iddialarını uluslararası yargı organlarına taşımadan ülkemiz sınırları içinde dile getirme ve giderim sağlama imkânına sahip olmuşlardır. Anayasa Mahkemesi, edindiği tecrübesiyle yaşama hakkından adil yargılanma hakkına, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkından ifade özgürlüğüne, özel hayata saygı hakkından mülkiyet hakkına kadar bireysel başvuru kapsamındaki her hak ve özgürlükle ilgili ilke ve esasları belirlemiştir. Bu ilkelerin uygulanmasıyla da binlerce kişinin maruz kaldığı hak ihlalleri giderilmiş, bu suretle adalet talepleri karşılanmıştır.⁵³

Bireysel başvuru yolunun tanınmasıyla birlikte, Anayasa Mahkemesi, hak-eksenli yaklaşımla karar vermeye özen göstermektedir. Anayasa Mahkemesinin, bireysel başvuru yoluyla, temel hak ve hürriyetleri koruyarak anayasal adaleti sağlama görevini yerine getirirken aynı yaklaşım norm denetiminde de sürdürülmektedir. Böylece Anayasa Mahkemesi, her iki alanda da hak-eksenli yaklaşımla karar vermeye devam etmektedir. Hal böyle olunca, Anayasa Mahkemesi denetimine tabii kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerin hazırlanmasında ve yürürlüğe konulmasında temel hak ve hürriyetlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca, kamu yönetiminin yapılandırılmasında temel hak ve hürriyetler göz önünde bulundurulmalıdır.

E. BİREYSEL BAŞVURUNUN İŞLEYİŞİ ETKİNLİK BAKIMINDAN GÖZDEN GEÇİRİLMELİDİR

Anayasa Mahkemesinin, gitgide artan başvuru sayısı ile başa çıkabilmek için baştan itibaren gerekli tedbirleri aldığını ve bu konuda

⁵² Tolga Şirin, Bireysel Başvuru Usul Hukuku, 2018, s.5-8.

⁵³ Zühtü Arslan, 25.07. 2019 tarihli yeni üye yemin töreni konuşması.

yoğun bir çaba gösterdiğini söylemek gerekir. Bununla birlikte geçen sürede edinilen tecrübenin, bireysel başvurunun işleyişine dair bazı değişikliklerin zorunlu hale geldiğini gösterdiğini kaydetmek gerekir. Bu kapsamda bazı hususlarda öneriler getirilmiş bulunmaktadır.

Eksiklik bildirim sistemi gözden geçirilmesi gerekmektedir, hatta kaldırılması düşünülebilir. İstisnalar öngörülebilir ama eksiklik bildirim mahkemeye inanılmaz şekilde zaman, emek kaybettirmektedir.

Başvuruların anayasal önem ve kişisel bakımdan önem yönünden değerlendirilmesi kriterleri geliştirilmelidir. Önemsiz, fazla zarara uğranmamış bireysel başvuruları daha hızlı şekilde ayıklayabilmek ve mahkemenin zamanını, emeğini daha çok anayasal öneme sahip başvurulara ayırabilmesi için, bu kabul edilemezlik kriterini müstakil, tek başına bağımsız bir kriter olarak benimsemek gerekmektedir.

Uzun yargılama, yargı kararlarının icra edilmemesi, hükümlü ve tutukluların mektuplarının denetlenmesi gibi konuların Adalet Bakanlığı bünyesinde oluşturulan komisyona devredilmesine yönelik bir değişikliğin yapılması gerekmektedir.⁵⁴

F. BİREYSEL BAŞVURU YOLU, KAMU MAKAMLARINI ETKİLEMEKTEDİR

Bireysel başvuru yolu, devletin çok sayıda parçalı kamu otoritelerinin eylem ve işlemlerini yerine getirirken, bu esnada da, bireylerin temel hak ve hürriyetlerin korunması ve ihlal edilmemeleri hususunda kamu kurumlarının daha duyarlı olmalarını sağlamaktadır.

Bireysel başvuru, ülke genelinde kamu otoritelerinin ve yargı organlarının bireysel temel hak ve hürriyetler ile ilgili tutum ve uygulamaları hakkında bilgi üretmektedir. Kanundan veya değişik nedenlerden kaynaklanan eksiklikleri ve yanlışlıkları ortaya koymaktadır.

Anayasa mahkemesine bireysel başvuru yolunun kabulü, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin vatandaşlarına verdiği değeri göstermektedir. Bireysel başvuru, hak ve hürriyetleri ihlal edilen kişilerin mağduriyetlerinin giderilmesini sağlamaktadır.

Devlet, Anayasa'daki düzenlemeler ile vatandaşlarının temel hak ve hürriyetlerini koruyacağını taahhüt etmekle birlikte, vatandaşlarının memnun kalmadıkları takdirde uluslararası bir yargıya başvurabilecekleri hakkını da tanımaktadır. Devlet böylece,

⁵⁴ Zühtü Arslan, 25.07.2019 tarihli yeni üye yemin töreni konuşması.

vatandaşlarının hak ve hürriyetlerini koruma ve kollama niyetinde ve kararlılığında olduğunu ilan etmiş bulunmaktadır.

Bireysel başvuru yolunun kabulü, Türkiye Cumhuriyeti'nin prestijini dış dünyada yükseltmektedir. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere modern dünyanın benimsediği insan temel hak ve hürriyetlerinin korunması ve bunun uluslararası bir yargının denetimine açılması çok önemli bir göstergedir. Türkiye'deki bireysel başvuru sistemi gerek hukuki alt yapısı gerekse uygulamadaki başarısıyla AİHM tarafından da örnek olarak gösterilen bir sistemdir.

G. BİREYSEL BAŞVURUNUN SORUNSALLARI VE UYGULAMADA RİSKLERİ BULUNMAKTADIR

Her mesleğin, işin ve kamu hizmetinin sunumunda, işin ontolojisinden kaynaklanan sorunsalları, işin uygulanmasında karşılaşılan riskleri bulunmaktadır. Bireysel başvurunun sorunsalları ve riskleri tespit edilmeli ve bu hususlarda gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında tek merci Anayasa Mahkemesi değildir. Temel hak ve özgürlüklerin korunmasında tüm devlet kurumlarının ve diğer kuruluşların da sorumluluğu bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında tek mercii olarak görülmemelidir.

Anayasa Mahkemesine yapılan başvuruların büyük kısmında kabul edilemezlik kararı verilmektedir. Bu da göstermektedir ki Anayasa Mahkemesine çok sayıda kabul edilebilirlik koşulları taşımayan başvuru yapılmaktadır. Bireyler, hangi şartlarda bireysel başvuruda bulunacakları konusunda yeterli bilgiye sahip olmalıdırlar.

Bireysel başvuru, olağan kanun yolu olarak nitelendirilmemelidir. Anayasa Mahkemesinin, temyiz veya istinaf merci gibi hareket ederek başvuruları inceleme yetkisi bulunmamaktadır. Mahkemeye yapılan başvuruların büyük bir kısmı, kanun yolu şikâyeti niteliğinde olduğu gerekçesiyle kabul edilemezlik kararıyla sonuçlanmaktadır. Bu durum göstermektedir ki, bireysel başvuru, temyiz veya istinaf mercii gibi görülmekte ve Mahkemeye yapılan başvurular da temyiz veya istinaf merciine yapılan başvurular gibi yapılmaktadır. Oysa, Anayasa Mahkemesine bireysel başvurunun kendine özgü anayasal bir başvuru yolu olduğu, Anayasa ve 6216 sayılı Kanuna göre, kanun yolu incelemesi yapılmamaktadır.

Başvurucuların başvuru formlarını doldururken Anayasa Mahkemesinin inceleme yetkisi kapsamında olan bir hakka ilişkin ihlal iddiasında bulunması, o hakkının ne şekilde ve niçin ihlal edildiğini özü itibarıyla ortaya koyması beklenmektedir. Yani başvurular temellendirilmelidir.

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvurular üzerine verdiği hak ihlali ile ilgili kararlarının subjektif ve objektif amaçlarının ve etkilerinin izlenmesi, değerlendirilmesi ve ölçülmesi faaliyetlerinin yeterince yapılması gerekmektedir.

Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan haklar ile ilgili normatif düzenlemelerin yorumlanması, somutlaştırılması ve uygulanabilirliği ile ilgili farklı yaklaşımların ve yorumların olduğu bilinmelidir.

Çelişen haklar arasında adil/optimum bir dengenin kurulmasında yaklaşım ve yorum farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin, özgürlük ve güvenlik arasında, fikir ve ifade özgürlüğü ile kişinin onur ve itibarının korunması arasında adil ve optimum bir dengenin kurulmasında farklı yorumlara, yaklaşımlara ve sonuçlara ulaşıldığına rastlanılmaktadır.

Orantılılık ölçütüne göre yapılan değerlendirmelerin yerindelik değerlendirmesine eşdeğer konuma düşme olasılığı bulunmaktadır. Bu yüzden bu tür değerlendirmeleri yapacak kişilerin konu ile ilgili yeterli yetkinlikleri olmalıdır. Zira, teknik ve uzmanlık alanlarında orantılılık testi yapılması oldukça risklidir. Bu yüzden bu konudaki isabetsiz değerlendirmeler, mağduriyetlere yol açacaktır.

Bireysel başvuru formunun doldurulması ve başvurunun süresinde yapılması sürecinin, bilgi ve deneyime dayalı hukuki uzmanlık gerektirmesi nedeniyle, adli ve hukuki yardım almadan normal vatandaşın başvuruda bulunması ihtimali zor görünmektedir.

Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvuru sayısının giderek artması ve niteliksiz başvuruların çok olması başvuruların makul sürede sonuçlanmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Başvuru sayısının fazlalığı, kararların kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının tercümesinin yapılmasında, konu bağlamında okunmasında ve kararların doğru anlaşılmasında kalite ve isabetin niteliğinde sorunlar yaşandığı gözlenmektedir. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının ülkenin gerçeklerine, koşullarına ve kültürüne uygun düşmediği, ülkelere göre farklı kararların verildiği, değişik tutumların takınıldığı gibi değerlendirmeler zaman zaman yapılmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının üye ülkelerin kamuoyunu yeterince ikna edici nitelikte olmadığı anlaşılmaktadır.

Avrupa'da yaşayan yabancı kökenli bireylerin, dini ve etnik azınlığa mensup bireylerin bireysel başvurularında; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, özgürlük ve haklar ile kamu düzeni arasındaki adil dengeleme hususunda, kamu düzeninden yana tavır koyduğu görülmektedir.

XI. ÜLKEMİZDEKİ BİREYSEL BAŞVURU DOSYALARININ ANALİZİ

Bireysel başvurunun amacının ülkedeki her bir hak ihlalini tek tek ele almak suretiyle gidermek olmadığı bilinmelidir. Esasen bu mümkün de değildir. Nitekim bireysel başvuru istatistikleri, bireysel başvuru sayısının, dolayısıyla Anayasa Mahkemesinin iş yükünün gitgide arttığını göstermektedir.⁵⁵ Bireysel başvurunun başladığı 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren 31 Aralık 2020 tarihine kadar, toplam 295.038 başvuruda bulunulmuş; bu başvurudan 257.108 kadarı sonuçlandırılmış bulunmaktadır. Yapılan başvurular, %87,1 oranında karşılanmış bulunmaktadır. Toplam derdest başvuru 37.930 olup, toplam başvurunun %12,9'una tekabül etmektedir.⁵⁶

Sonuçlandırılan 257.108 adet başvurunun karar türüne göre dağılımı şöyledir: Hak ihlali (14.027) ile %5,5, Hakın ihlal edilmediği (738) ile %0,3, İdari ret (12.223) ile %4,8, Düşme, dosya kapatma, başvurunun reddi gibi diğer (1265) ile %0,5, Kabul edilemezlik (228.855) %89.⁵⁷

Verilen ihlal kararlarının (14.273) hak ve özgürlüklere göre dağılımı şöyledir: Adil yargılanma hakkı(9.039) ile %63,3, Mülkiyet hakkı (2764) ile %19,4, İfade özgürlüğü (605) ile %4,2, Özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı (442) ile %3,1, Kötü muamele yasağı (381) ile %2,7, Etkili başvuru hakkı(265) ile %1,9, Kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı (237) ile %1,7, Yaşam hakkı (128) ile %0,9, Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (123) ile %0,9, Ayrımcılık yasağı (111) ile %0,8, Örgütlenme özgürlüğü (68) ile %0,5, Maddi manevi varlığın korunması hakkı (53) ile %0,4, Masumiyet Karinesi (22) ile %0,2, Suç ve cezaların kanunilik ilkesi (14) ile %0,1, Din ve Vicdan özgürlüğü (8) ile %0,1, Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı (8) ile %0,1, Eğitim hakkı (3) ve Bireysel başvuru hakkı (2).⁵⁸

Sonuçlandırılan başvuruların karar türüne göre dağılımında hak ihlali sayısı 14.027 olarak gösterilmiş iken, verilen ihlal kararlarının hak ve özgürlüklere dağılımında hak ihlali sayısı 14.273 olarak gösterilmiştir. Buradaki farklılaşmanın nedeni, bir başvuruda birden fazla hak veya özgürlüğün ihlal edildiğine karar verilebildiğinden dolayı, verilen ihlal kararlarının hak ve özgürlüklere göre dağılımında 14.273 ihlal kararı olduğu ifade edilmiştir. Üzerinden ihlal kararı verilen dosya sayısı

⁵⁵ Anayasa Mahkemesi Yıllık Rapor 2019, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Nisan 2020, Ankara.

⁵⁶ Bireysel Başvuru İstatistikleri, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı,

⁵⁷ Bireysel Başvuru İstatistikleri, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı,

⁵⁸ Bireysel Başvuru İstatistikleri, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı,

4.662, bu dosyalarla birleşen dosya sayısı 9.365 olup toplam 14.027 ihlal dosyası olduğu anlaşılmıştır.

SONUÇ

Bireysel başvuru yolu, Anayasanın 90. ve 148. maddelerinin düzenlemeleri kapsamında bireylerin haklarının korunmasına ve mağduriyetlerinin giderilmesine katkı sunmaktadır.

Bireysel başvuru yolunun tanımının, misyonunun ve vizyonunun doğru anlaşılması ve Avrupa Konseyi çerçevesinde bireysel başvuru yolunun var olma nedeni, amaçları, kapsamı ve gelişimi iyi bilinmelidir. Bu genel çerçeve içerisinde Türkiye'nin bireysel başvuru yolunu kabullenmesi süreci, uygulaması ve gelinen durum doğru değerlendirilmelidir.

Bireysel başvuru yolunun kabul edilmesinin Türkiye'ye kazandırdığı faydalar ile getirdiği sonuçlar, bilimsel teknikler ile analiz edilmelidir. Anayasa Mahkemesinin bir insan hakları mahkemesi sıfatıyla önüne gelen bireysel başvuruları, Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ışığında karara bağladığı hususuna amaçsal bir yaklaşımla bakılmalıdır.

Bireysel başvuru kurumunun sübjektif amacı doğrultusunda bireylerin hak mağduriyetlerinin giderilmesinin yanı sıra, bireysel başvuru kurumunun objektif amaçları doğrultusunda kamu otoriteleri ve yönetimi gerekli değişiklikleri ve yapılanmayı gerçekleştirmelidir. Tüm yapılanmalar ve uygulamalar bireyin hak ve hürriyetleri açısından gözden geçirilmelidir.

Avrupa'nın bazı ülkelerinde kamu kurumlarının faaliyetlerinde, eşitliğe aykırı, yabancı düşmanı ve ayrıştırıcı davranışlar olduğu gözlenmektedir. Ayrıca, toplumsal düzeyde kişisel ve örgütlü olarak ırkçı, yabancı düşmanı ve ayrımcı davranışlara dayalı zarar vermelerin ve bu konudaki yakınma ve şikayetlerin yeterince karşılanmadığına sık rastlanır olmuştur. Avrupa ülkelerinde bireyin temel hak ve hürriyetlerini ihlal eden davranışlara karşı bireysel başvuru kurumu etkin bir yol olarak görülmelidir.

Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerin, bireysel haklarının korunması konularında aydınlatılması, bilinçlendirilmesi ve bireysel başvuru sürecinde hukuki desteğin sağlanarak; gerek yaşadıkları ülkenin iç hukuk yollarının bitirilmesi aşamasında, gerekse Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurusunun sağlanmasına ve sonuçlandırılmasına değin sürecin takip edilmesi zorunlu haline gelmiştir. Ayrıca, İslam İşbirliği Teşkilatı, islamofobik duygulardan kaynaklanan hukuka aykırı uygulamalar ile mücadele kapsamında, Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanlara yönelik aydınlatıcı,

yardımcı ve koruyucu uygulamalarda bulunmalıdır. Bununla birlikte; Avrupa'da yaşayan yabancı kökenli bireylerin, dini ve etnik azınlığa mensup bireylerin bireysel başvurularında; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, özgürlük ve haklar ile kamu düzeni arasındaki adil dengeleme hususunda, kamu düzeninden yana tavır koyduğu gerçeği hesaba katılmalıdır.

Anayasa mahkemesine bireysel başvuru yolunun kabulü, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin vatandaşlarına verdiği değeri göstermektedir. Devlet, Anayasa'daki düzenlemeler ile vatandaşlarının temel hak ve hürriyetlerini koruyacağını taahhüt etmekle birlikte, vatandaşlarının memnun kalmadıkları takdirde uluslararası bir yargıya başvurabilecekleri hakkını da tanımaktadır. Devlet böylece, vatandaşlarının hak ve hürriyetlerini koruma ve kollama niyetinde ve kararlılığında olduğunu ilan etmiş bulunmaktadır.

Bireysel başvuru yolunun kabulü, Türkiye Cumhuriyeti'nin prestijini dış dünyada yükseltmektedir. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere modern dünyanın benimsediği insan temel hak ve hürriyetlerinin korunması ve bunun uluslararası bir yargının denetimine açılması çok önemli bir göstergedir.

Bireyin temel hak ve hürriyetlerini koruyan, ihlal nedeni ile oluşan mağduriyetlerin giderilmesini sağlayan bireysel başvuru kurumunun ülkemizdeki işleyişi sürekli gözden geçirilerek gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Anayurt Ö, Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu, Seçkin, Ankara, 2004.

Arsava A F, “Uluslararası Hukuk Ve BM Teşkilatındaki Değişimler”, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155577>)

Ankara Üniversitesi, ‘İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması, Ulusal Düzeyde Korumadan Uluslararası Düzeyde Korumaya Geçiş’ 2020, (<https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=5365>)

Avrupa İslamofobi Raporu 2018, (<https://www.islamophobiaeurope.com/wp-content/uploads/2020/06/intro-eir-2019.pdf>)

Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (30.03.2011 tarihli ve 6216 Sayılı), (<http://www.resmigazete.gov.tr>) Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü, (<http://www.anayasa.gov.tr>) Anayasa Mahkemesi Yıllık Rapor 2019, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Nisan 2020, Ankara.

Avrupa Konseyi; (http://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi; (<https://www.echr.coe.int>)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Sorular ve Cevaplar; AIHM Yazışları Müdürlüğü Yayını, (<http://www.echr.coe.int>)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, AYM, 2019, ortak proje kapsamında basılmış kitap.

Akyel R, “Stratejik Yargı Yönetimi”, 2019, S.13, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, s.87.

Akyel R, “Actual Issues and Prospects of The Turkish Constitutional Justice”, The International Conference on the occasion of the 25. Anniversary of the Constitutional Court of Mongolia, Constitutional Justice: Current Issues, Prospects, Mongolia, 2017, ss.152-166.

Arslan Z, 25.07. 2019 tarihli, yeni üye yemin töreni konuşması.

Benedek W, ‘İnsan Haklarını Anlamak’, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2014.

Bireysel Başvuru İstatistikleri, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, (<http://www.anayasa.gov.tr>)

Çatal B, ‘İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar’, 2018, C. 1, S.1, Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi, s. 69-99

Doe N, “Law and Religion in Europa”, Oxford University Press, 2011.

Görünüm, Anayasa Mahkemesi Aylık Faaliyet Dergisi, S.21, Ankara, Mayıs 2020,

Gözübüyük A Ş/Gölcüklü F, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.

Harris O'Boyle and Warbrick, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, Avrupa Konseyi, Ankara, 2013.

Harris, O'Boyle and Warbrick, "Law of the European Convention on Human Rights", OXFORD Press, UK, 2018

Howard, E, Law and the Wearing of Religious Symbols, Routledge Taylor & Francis Group, 2012.

(<http://conventions.coe.int>)

(<http://www.anayasa.gov.tr>)

(<https://www.echr.coe.int>)

İnceoğlu S (ed.), "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme", Avrupa Konseyi, Ankara, 2013.

Koç M İ/Kaplan R, Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Rehberi, T.C. Anayasa Mahkemesi, Ankara, 2017.

Koç M İ/Demirbaş M E, Bireysel Başvuruda İdari İnceleme Aşaması, Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi, AYM, Ankara.

Pazarcı H, Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018.

Şirin T, Bireysel Başvuru Usul Hukuku, Avrupa Konseyi, 2018.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Gerekçeli, Anayasa Mahkemesi, Ankara, 2018.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (<http://www.resmigazete.gov.tr>)

Uitz R, Freedom of Religion, Council of Europa Publishing, Belgium, 2007.

Yılmazoğlu Y E, Bireysel Başvuru Rehberi, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

Yokuş S, Türkiye'de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.

(<http://www.insanhaklarisavunuculari.org/basvurmekanismalari/index.html>)